

deren herren. **E**z ist aber ein pflicht. **A**n ein
wip des richen gut bi kore entfa. **V**u de h'schilt
dar ab habe. **D**az gür mügen si lien. **V**n deme
güte volgen an einen anderen herren. **B**ür
len aber **v**n kirchen. **v**n alle lien da ein mā
deme richen nicht phlicht en is ab ez d'mēde.
daz māc phaffe lien **v**n wip. **A**lleme en habē
si des herschilt des nicht. **V**n deme māc māc vol
gen an einen anderen herren. **D**er māc sal. **m.**
bi phlicht sine herren hülde tun. **v**n sweten
daz he in also gewinne. **v**n also holt si. **a**lfe
durch recht ein māc sine herren sulle di wi
le he sin māc wesen wil. **v**n sin gür halien

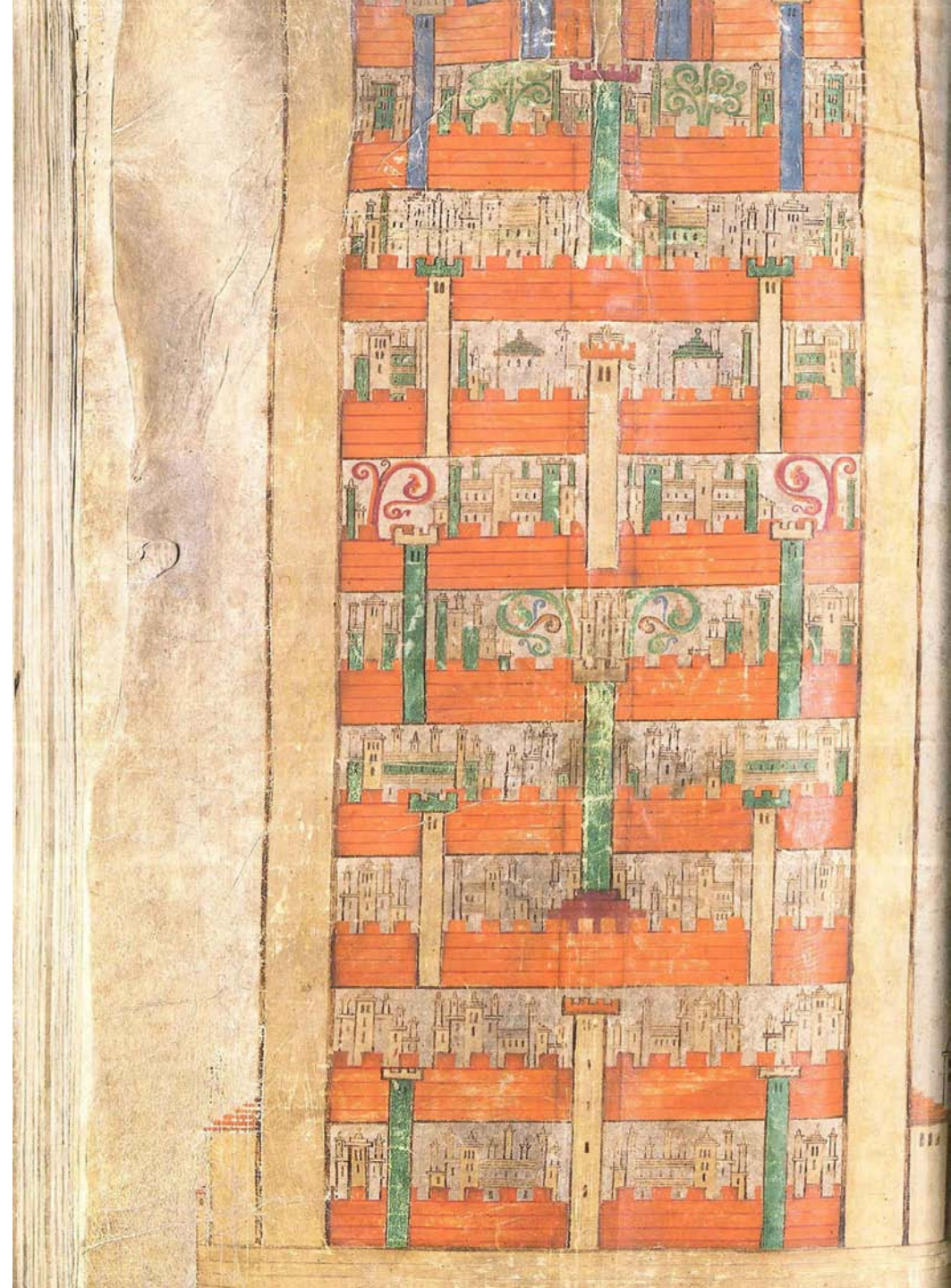
Přemyslovská hradská centra a hospodářské aspekty
počátků měst v Čechách a na Moravě

Martin Musílek

Rozvrh přednášky

1. Literatura, prameny, metoda, terminologie
2. Přemyslovská hradská centra
3. Zakládání měst
4. Městský prostor, výstavba
5. Městský dům

Codex Gigas, Biblický Jeruzalém, polovina 13. století

1. Literatura, prameny, metoda, terminologie

- *Historický atlas měst České republiky 1–27*, Praha 1996–2019.
- HOFFMANN František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.
- KEJŘ Jiří, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
- KLÁPŠTĚ Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–VIII*, Praha 1996–2011.
- LUTOVSKÝ Michal, *Encyklopedie českých hradišť*, Praha 2003.
- MENDL Bedřich, *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy V/2, Praha 1932.
- RAZÍM Vladislav, *Středověká opevnění českých měst I.–III.*, Praha 2019–2022.
- TOMEK Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy 1–12*, Praha 1855–1901.
- WINTER Zikmund, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906.
- ŽEMLIČKA Josef, *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha 2002.
- ŽEMLIČKA Josef, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014.
- ŽEMLIČKA Josef, *Do tří korun: Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha 2017.

Písemné prameny

- listiny
- městské knihy
- registra a účetní knihy
- kroniky

Hmotné prameny

- archeologické nálezy
- umělecká díla
- muzejní, vlastivědné a etnologické sbírkové fondy
- mince
- Ikonografické prameny (veduty, fotografie, kresby)

Domácí výbava/nástroje,
14.–15. století, Praha

Liber vetustissimus Starého Města pražského, nejstarší
městská kniha v českých zemích, založena 1310

Nutný interdisciplinární přístup při výzkumu měst!

- historie
- archeologie (archeobotanika, archeozoologie, dendrochronologie)
- stavební historie
- dějiny umění
- numismatika
- historická demografie
- ...

Vymezení města

- **Jacques Le Goff** – „městský člověk váží více než venkovský“
- **Fernand Braudel** – „města jsou jako elektrické transformátory: rozmnožují různá napětí, urychlují výměny..., jsou akcelerátory celého času dějin“
- **urbanizace** – postupné vytváření městské sítě – sledování urbanizace v dávné minulosti, antické, středověké nebo raně novověké – urbanizace před urbanizací nebo protoindustrializace
- **Vymezení města**
 - právní – zakládací listina nebo privilegium
 - statistické – zejména podle počtu obyvatel, sociální a profesní skladba městské society
 - funkční – ekonomické, kulturní, správní, vojenské apod.

Městský vzduch osvobozuje – Stadtluft macht frei

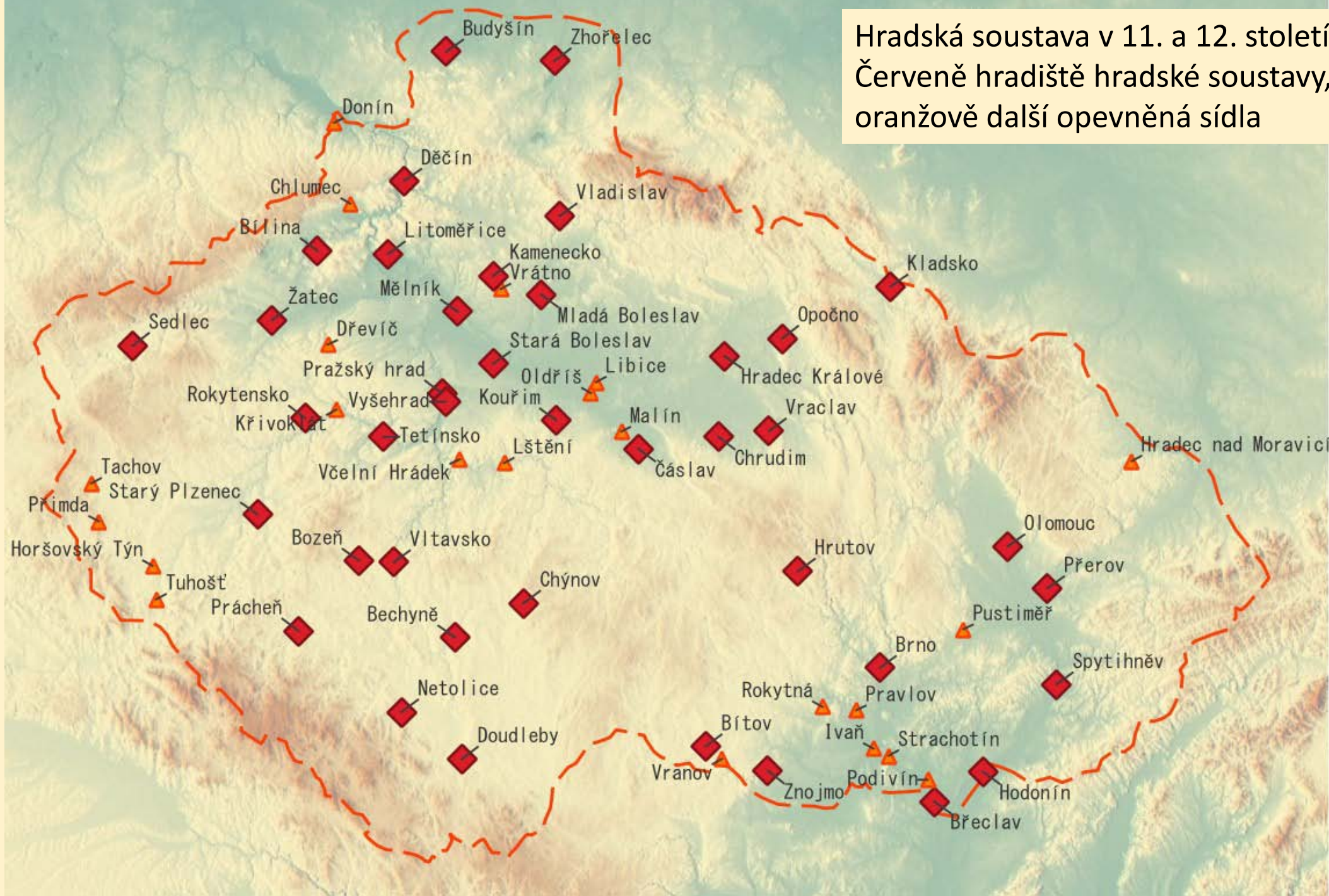
Terminologie

- obtížně stanovitelná jednotná **definice středověkého města** – nejčastěji se pracuje s různými kritérii (zakládací listina nebo privilegium, lidnatost, rozloha, vybudování hradeb, výstavba radnice, městské právo apod.)
- *civitas* – původně také pouze hradiště, hradské centrum (například Kosmas)
- *civis* – až od 14. století plnoprávný měšťan (*Bürger*)
- *urbs*
- *oppidum* – menší města, městečka, později poddanská městečka
- *vilae forenses* – trhové vsi (trhy) – Pátek nad Ohří, Úterý, Středa (Neumarkt)

2. Přemyslovská hradecká centra v Čechách a na Moravě

- **hradecká soustava** nebo také **hradecká organizace** byla soustava raně středověkých hradišť, kterou začal budovat již Boleslav I. (935–967/972) před polovinou 10. století a která měla organizačně a správně zajišťovat přemyslovské panství nejdříve v Čechách a od první poloviny 11. století i na Moravě
- hradecká soustava byla postupně v rámci starého sídelního území dotvořena do období vlády Břetislava I. (1034–1055) – fungovala až do první poloviny 13. století
- podobný správní systém vznikl i v raně středověkém Polsku (**kastelánská soustava**) a Uhrách (**komitátní soustava**)
- oblasti rozděleny do **hradeckých obvodů** – v čele prefekt/kastelán – navázání dvorů a služebních vsí
- zánik – v polovině 13. století během vlády Přemysla Otakara I., transformace českých zemí, dědičné pozemkové vlastnictví církve a šlechty – vznik vrcholně středověkých hradů

Hradská soustava v 11. a 12. století
Červeně hradiště hradské soustavy,
oranžově další opevněná sídla

Centra hradské soustavy

- A – přerostla ve vrcholně středověká města (Žatec, Litoměřice, Hradec Králové, Chrudim, Čáslav)
- B – nepřerostla v města – Netolice, Chýnov, Bílina, nebo zanikla – Dřevíč
- C – přesunula se (Vraclav > Vysoké Mýto)

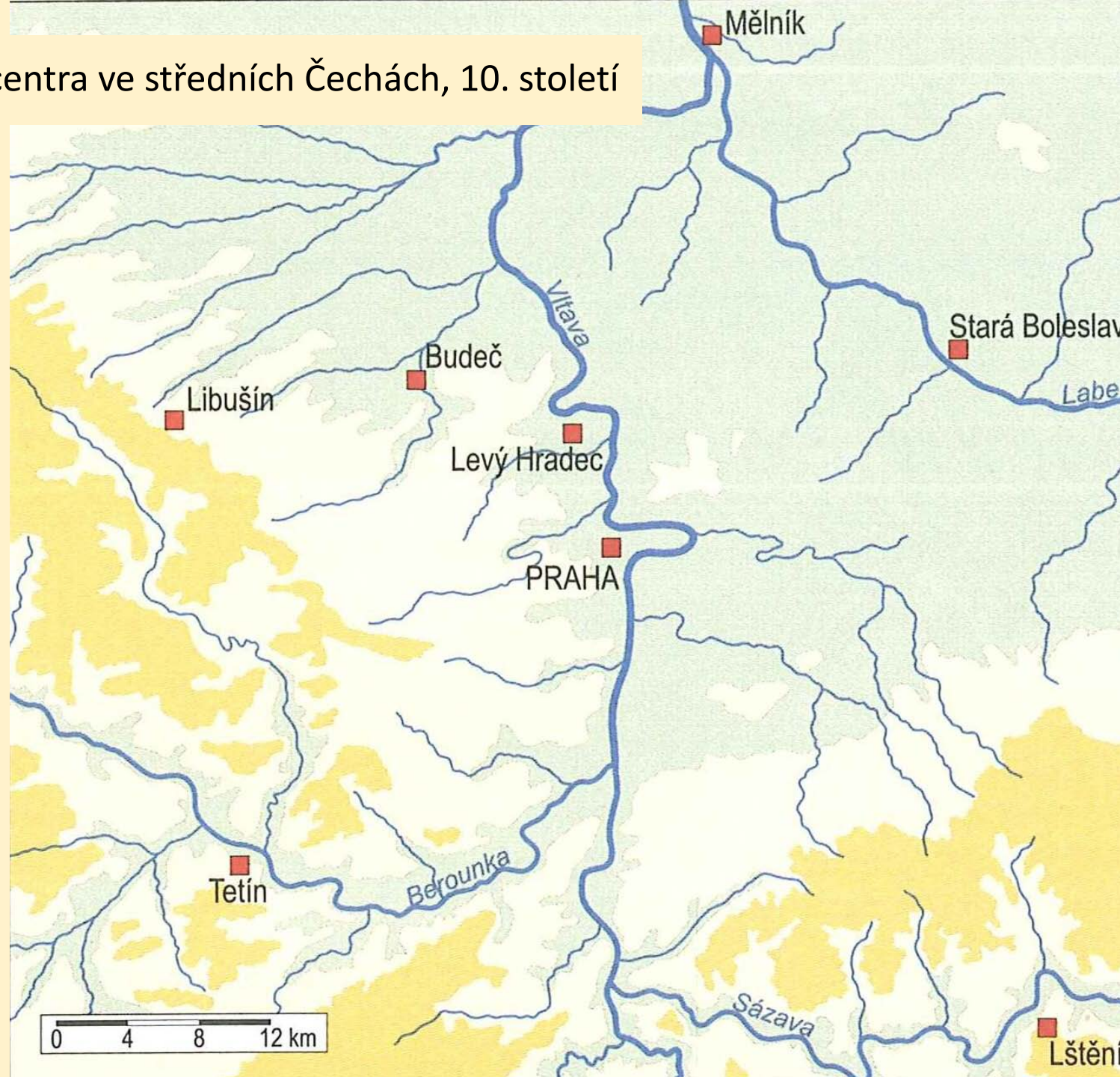
Funkce

- vojenská
- mocensko-správní
- administrativně-správní
- hospodářská / ekonomická centra hradských obvodů
- tržní, obchodní a řemeslnická centra
- církevně-správní (arcikněz)

Obraz Boleslavova otce Vratislava I.
(915–921) na tumbě v klášteře
svatého Jiří, polovina 14. století

Přemyslovská hradní centra ve středních Čechách, 10. století

České knížectví v 11. a 12. století s uvedením hlavních (nejen) městských center

3. Zakládání měst

- smlouva vrchnost (panovník, šlechta, církev) x lokátor – ústní nebo písemná
- lokátor (smlouva, pronájem, založení): kapitál
- zkušenosti
- osadníci (kolonisti)
- odměna – rychta, mlýn, krčma, lázeň, lány – na trvalo osvobozeno od berně
- mincmistr Eberhard
- Hirzo (Hirš) – Písek, Zvíkov, České Budějovice, Netolice
- často přeložení starého sídliště („Starý“) na nové místo („Nový“)
- do konce 14. století ca. **50 královských měst**, ca. **1400 menších lokalit**

Začíná se!

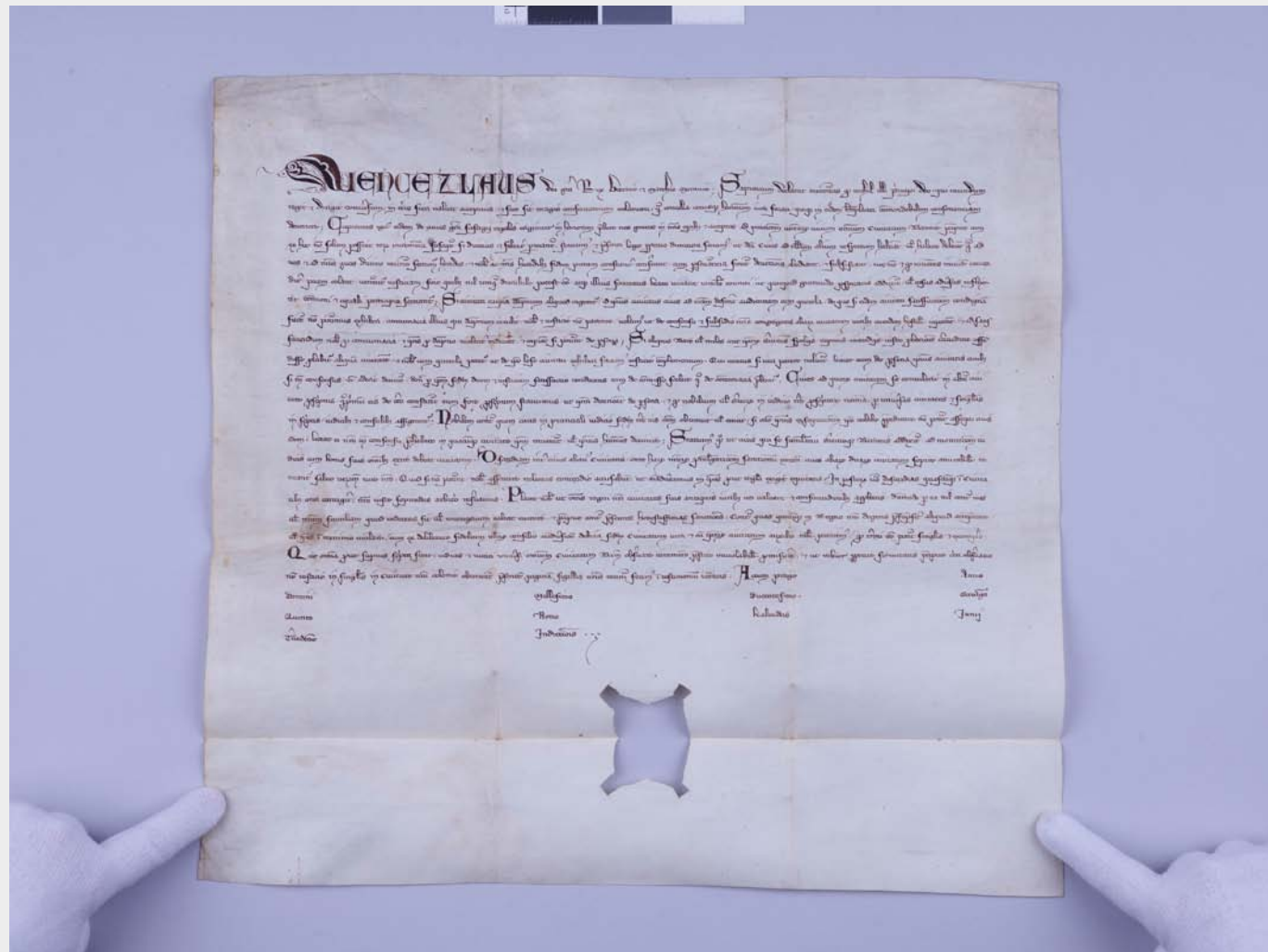
- ❖ lokátor vybral místo
- ❖ agrimensor vyměřil lokaci
- ❖ kolonisté si zakupují městiště

Codex Gigas – Ďáblova bible,
první polovina 13. století

Tzv. Magna charta českých měst

- SOkA Kolín, Archiv města Kolín, inv. č. I.1
- originál listiny Václava II. z 24. května 1285, jejímž příjemcem i místem uložení bylo město Kolín
- listina se vztahovala na všechna královská města
- touto listinou král Václav II. (1283–1305) vzal v ochranu měšťany proti násilnostem šlechty, zaručuje průchod nálezů královského a zemského soudu ve sporech mezi měšťany a šlechtici a také povoluje věznění šlechtických dlužníků ve městech
- listina byla vydána v souvislosti se snahami o konsolidaci království na počátku vlády Václava II.

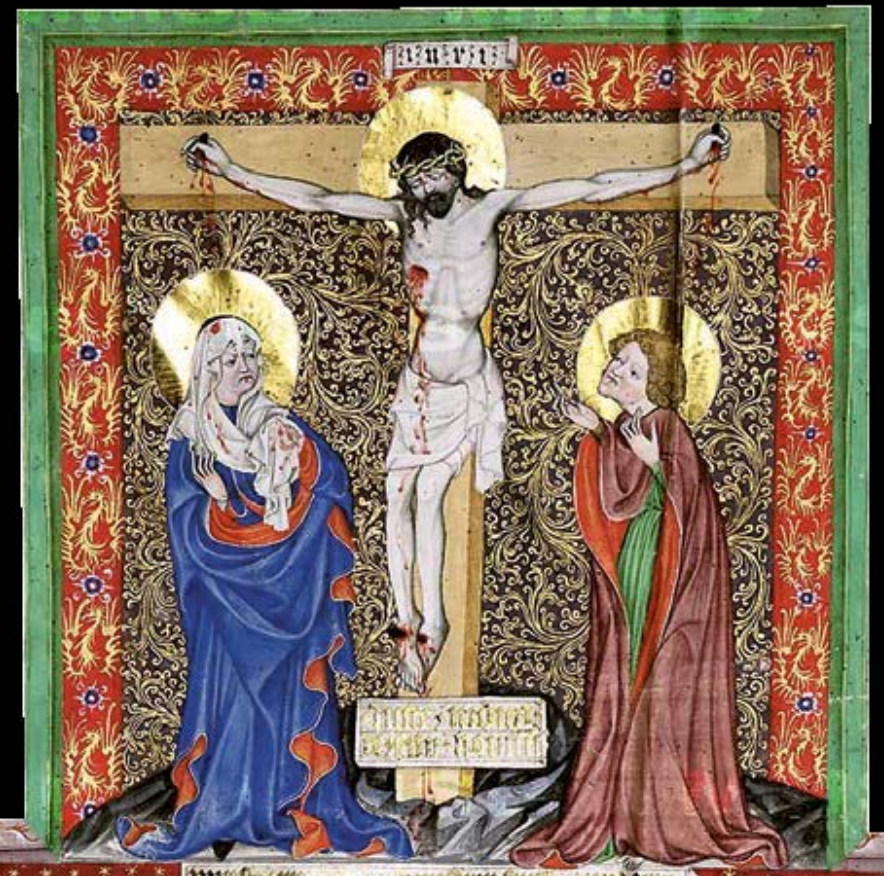
Saské zrcadlo (německy *Sachsenspiegel*) je středověká právní kniha dochovaná v několika bohatě iluminovaných opisech

- autor – Eike von Repgow
- 1220–1233
- soupis zemského a lenního práva saské oblasti (severní oblasti Římské říše)
- prameny pro soupis byly saské právní obyčeje, některé říšské zákony a rozsudky císařského soudu
- zrcadlo nenese známky vlivu římského ani kanonického práva
- velká obliba, přeloženo do několika jazyků a vlivy jsou patrné v dalších soupisech
- **zpracováním zásad v tomto soupisu ovlivnilo také městské právo saské oblasti, tzv. magdeburské právo**

Právní okruhy v českých zemích

- **magdeburské (severoněmecké) městské právo** – **Magdeburg, Litoměřice** (Uničov, Bruntál, Přelouč, Hradec Králové, Litoměřice, Kolín, Kouřim) – Saské zrcadlo (první polovina 13. století) – postavení manželek, rychtář, konšelé, trestně-právní a majetková nařízení – volná dispozice majetkem, dědictví, odúmrtí, zjednodušení prodejů, nákupů, nájmu, půjček
- **norimberské (jihoněmecké) městské právo** – **Norimberk, Staré Město pražské** (Cheb) – vliv římského a kanonického práva a Švábského zrcadla (druhá polovina 13. století), ženy – volné dispoziční právo k majetku
- **hlubčické městské právo**, které vycházelo z magdeburského městského práva – Hlubčice (Hranice, Horní Benešov, Uherský Brod, Křenovice)
- **uničovské městské právo**, které vycházelo z magdeburského městského práva (Jevíčko)
- **opavské městské právo**, které vycházelo z magdeburského městského práva (Brušperk)
- **jihlavské městské právo**, které vycházelo z jihoněmeckého právního okruhu (Chrudim, Kolín, Čáslav) – **Ius regale montanorum**
- **brněnské městské právo**, které vycházelo z městských práv Vídně a Enže (Uherské Hradiště, Kroměříž) – písař Jan z Gelhausenu (1397–1408 městský písař v Jihlavě)

Právní kniha jihlavského městského písaře Jana z Gelhausenu, tzv. *Gelhausenův kodex*, SOkA Jihlava, přelom 14. až 15. století

Městská síť podle Františka Hoffmanna, konec 15. století

Základní typy měst

- sídelní (hlavní) – Praha, Brno, Olomouc – sídlo panovníka, církevní nebo světské vrchnosti, významné církevní stavby s centrální kultovní funkcí (olomoucké biskupství)
- královská
- poddanská
- města s mimořádně rozvinutou či dominantní funkcí, například sídelní
- horní (Jihlava, Havlíčkův Brod – Šlapanov, Bělá, Krucemburk, Kutná Hora – Čáslav, Kolín)
- lázeňská
- za husitské revoluce revoluční

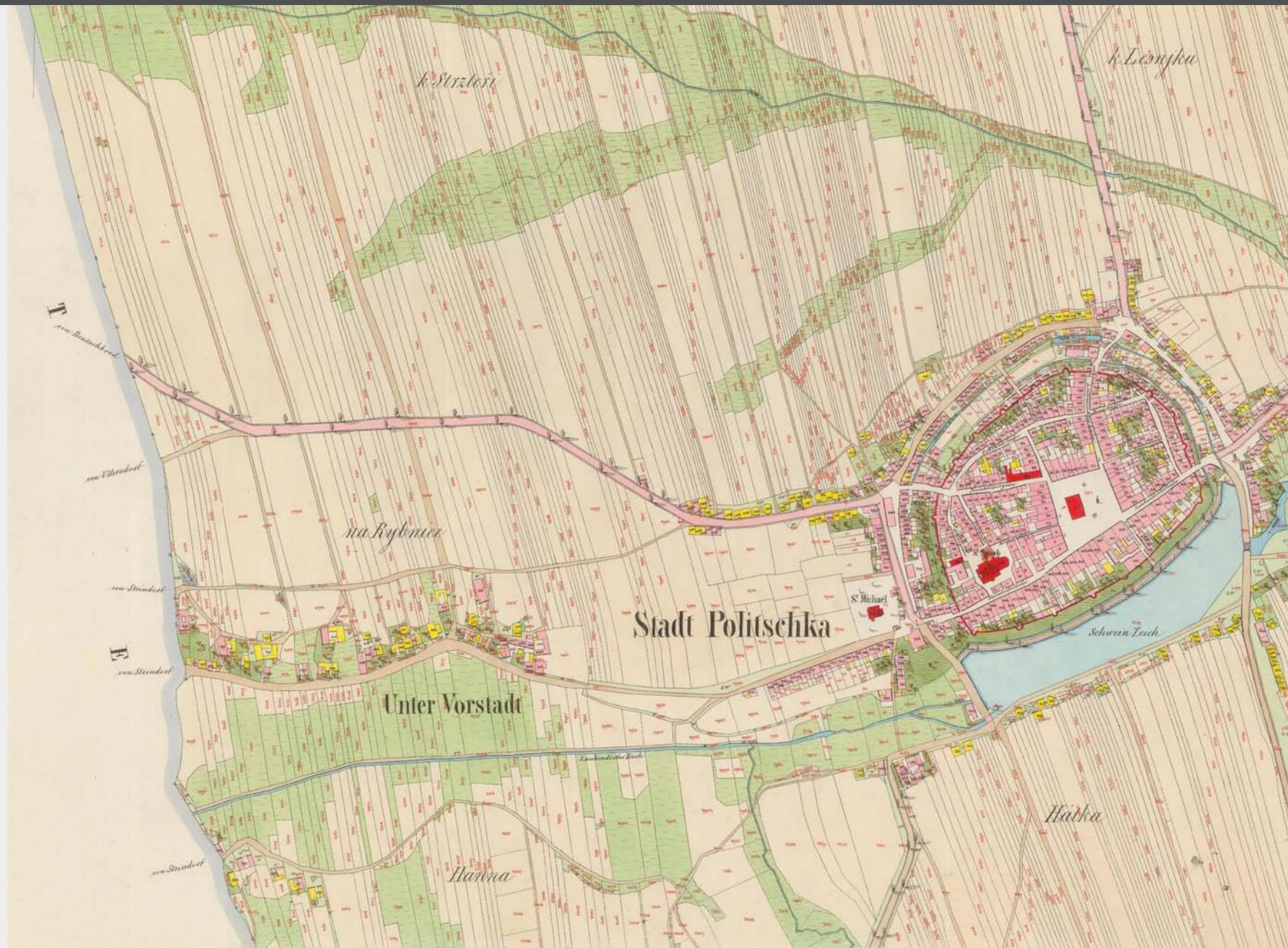
Parcelace půdy – součást kolonizačního podniku

Město Citadella

Itálie, Padova, Pádká nížina
založeno 1220

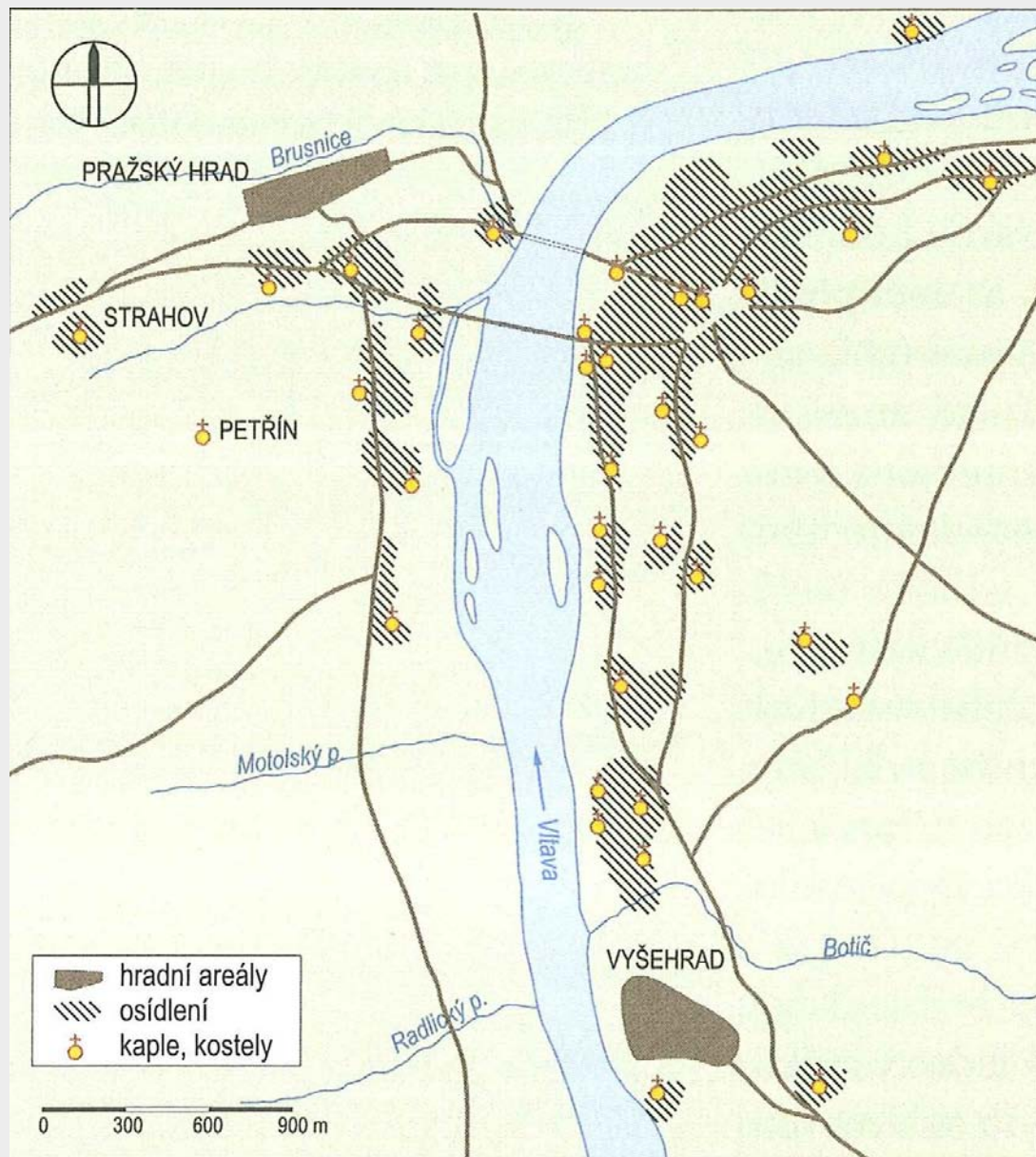
Založení města Poličky lokátorem Konrádem z Limberka v roce 1265

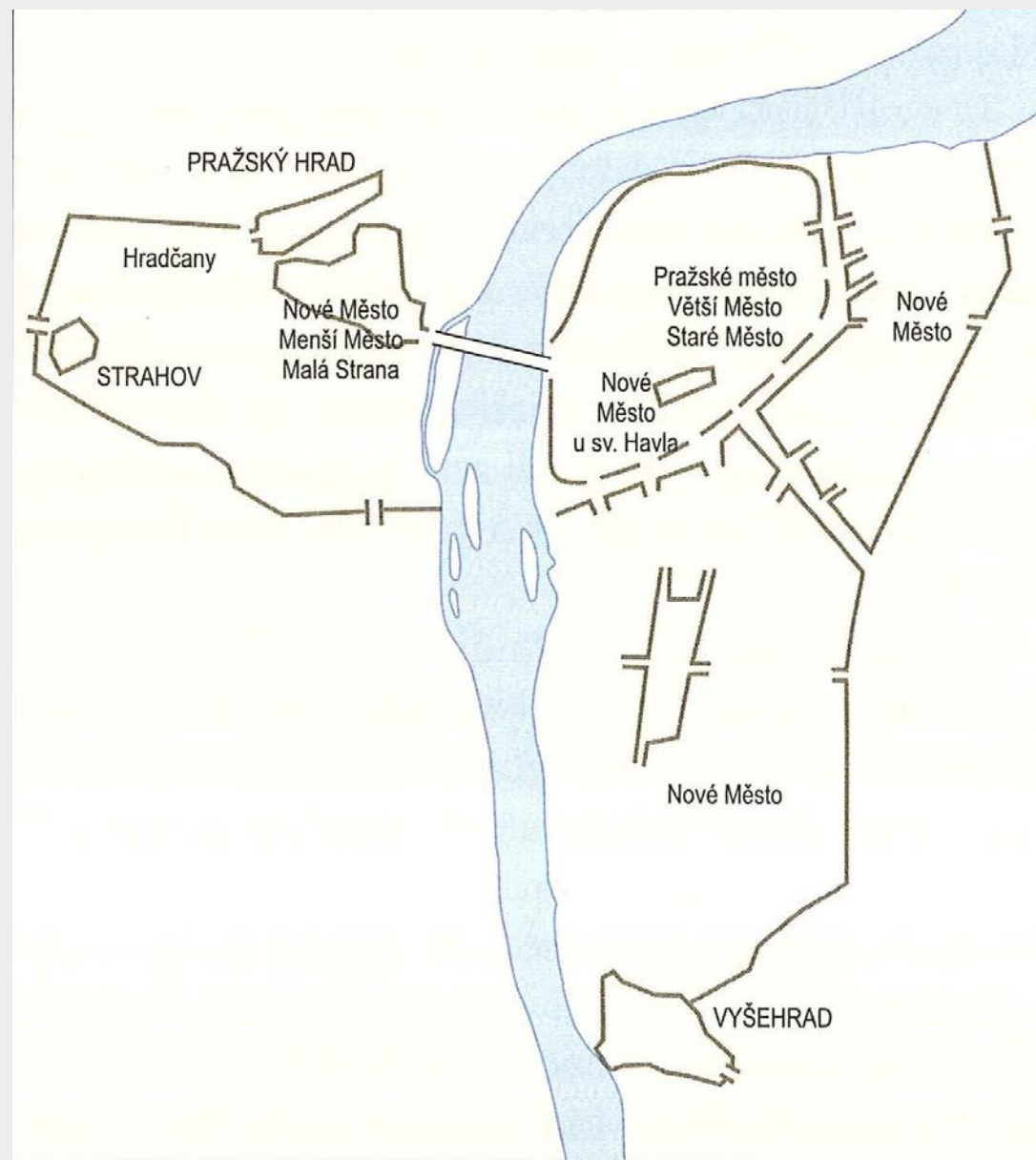
Dne 27. srpna 1265 král Přemysl Otakar II. zmocnil Kunráta z Limberka, **aby založil město Poličku a aby pozemky v obvodu města na míli se rozkládající rozprodal osadníkům**. Kunrát z Limberka, zakladatel města Poličky, obdržel pro sebe a své mužské potomky soudnictví v městě i po vesnicích obvodu poličského podle práva vysokomýtského. Z důchodů rychty poličské měly připadat královské komoře dvě třetiny a rychtáři poličskému zbytek.

- podrobně byla touto zakládací listinou vymezena pravomoc městského rychtáře poličského i rychtářů vesnických
- k poličské rychtě byly dány 2 svobodné lány, 2 chlebné krámy, 2 masné krámy, 4 mlýny v okolí a svobodná krčma v Limberku
- v mílovém obvodu nemělo být jiné vesnické krčmy
- **z pozemků tohoto obvodu městského, na 800 lánů měřících, bylo 50 lánů přiměřeno k městu** a držitelé jejich byli na 18 let osvobozeni ode všech platů a dávek, a zakladatel obdržel z těchto 50 lánů 5 lánů. Po těchto 18 letech mělo býti dáváno králi z každého lánu čtvrt hřivny stříbra litomyšlské váhy a 6 korců žita a 6 korců ovsa míry litomyšlské
- noví osadníci byli osvobozeni od cel a mýt a do 2 let od povinnosti, odpovídati na soudě kromě pro dluhy
- obecní silnice měla jít od Vysokého Mýta Poličkou k Brnu a mělo se na ní platit za městem Poličkou mýto stejné jako ve Vysokém Mýtě
- i český pozdější překlad zakládací listiny dobře vystihuje tehdejší stav, a hovoří **o novém vzdělání a vštípení města Poličky**

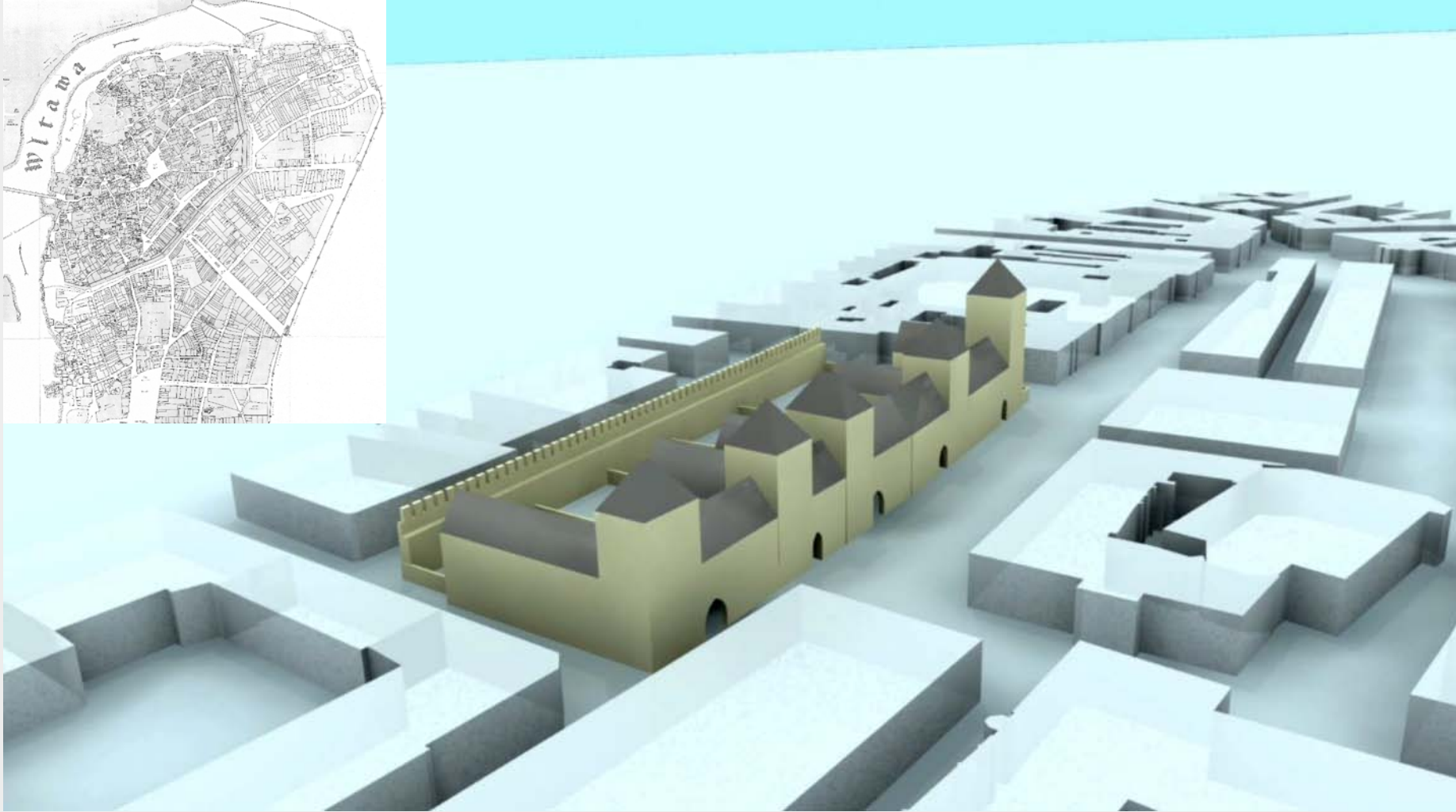
Rekonstrukce vývoje pražského osídlení, 11. století

Pražské souměstí, konec 14. století

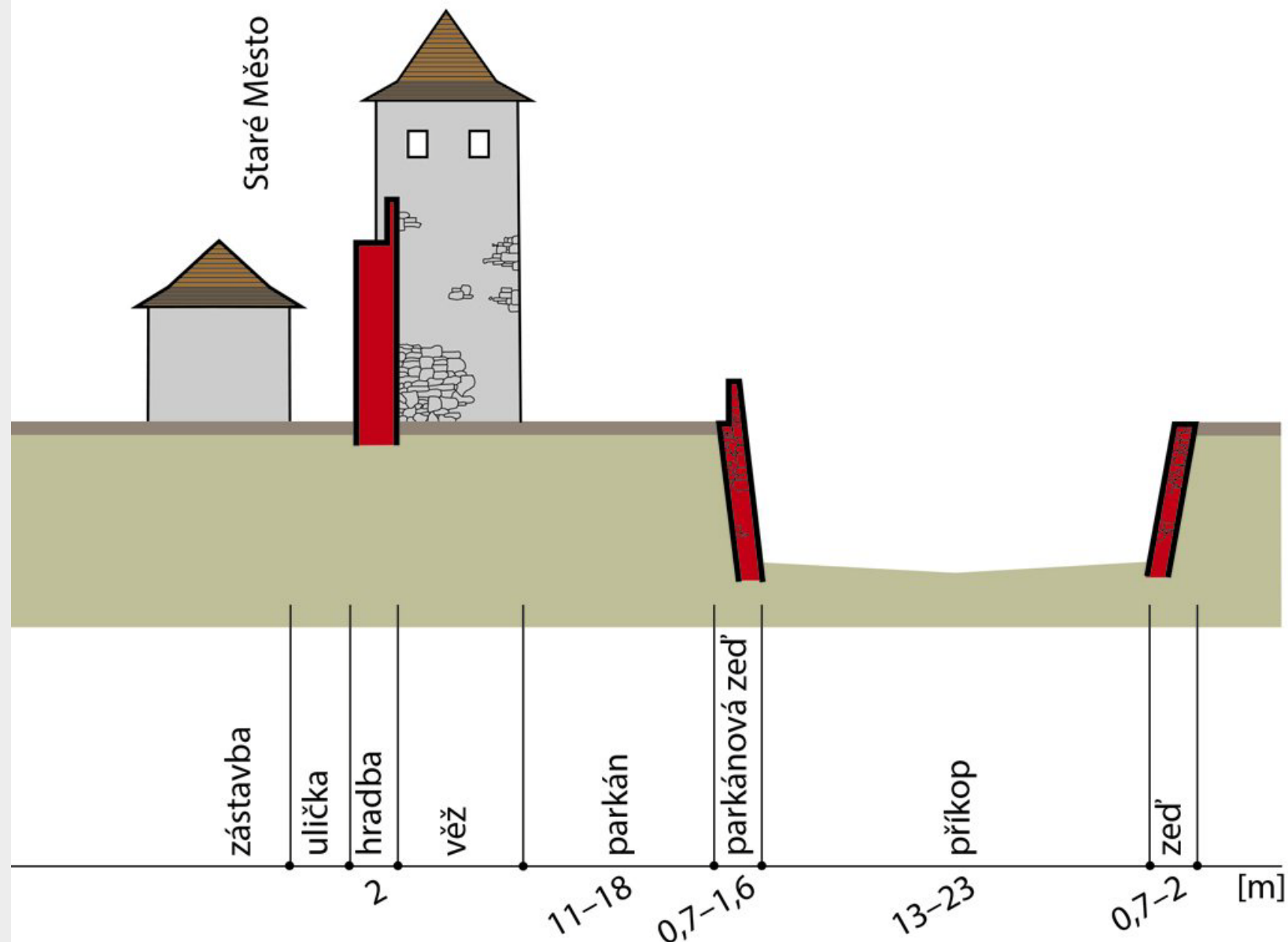

Havelské Město pražské – šedesátá léta 13. století

Dochovaná hranolová věž
staroměstského opevnění na dvoře
domu čp. 314 v Bartolomějské ulici

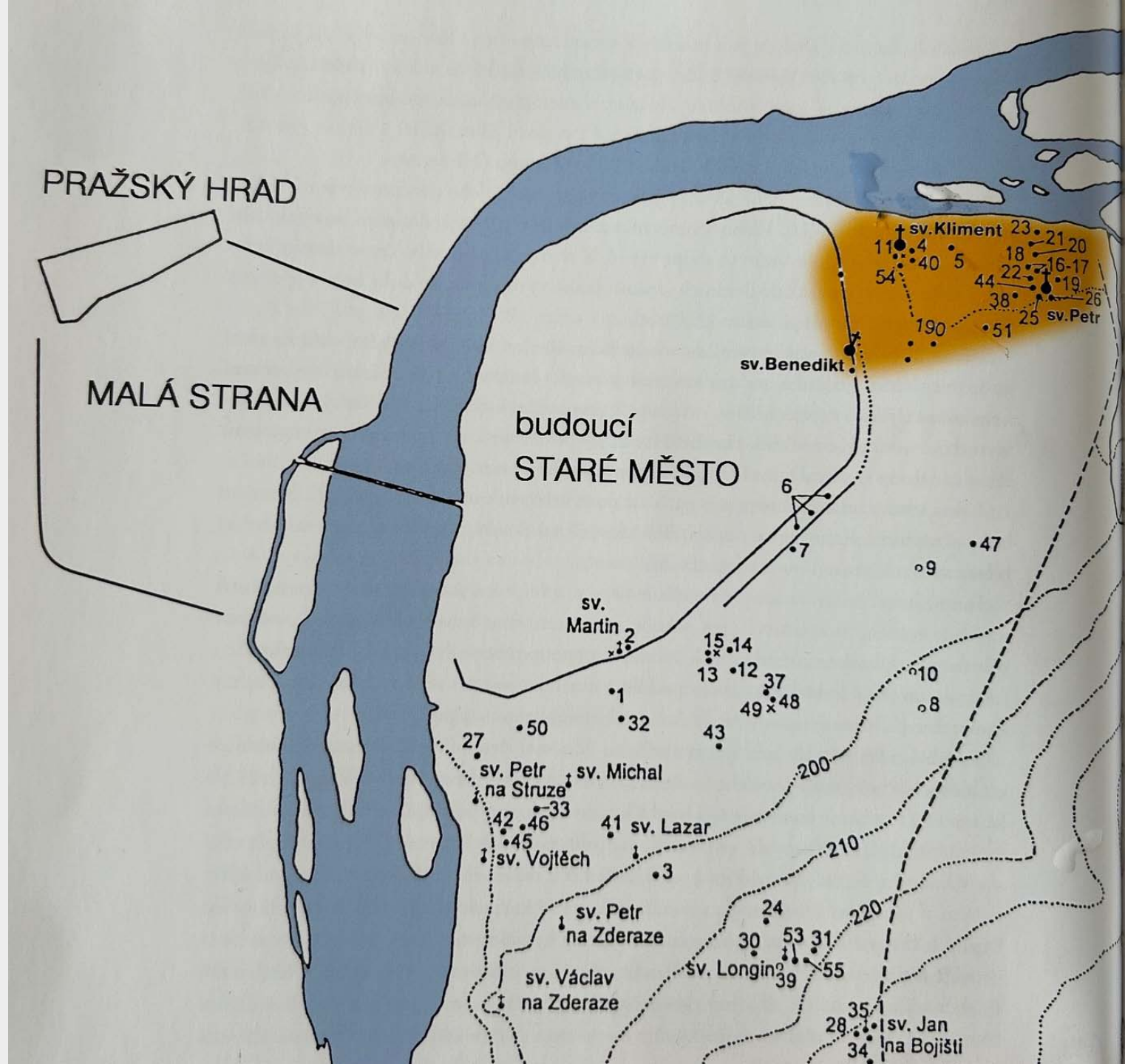

Vybudování opevnění Starého Města pražského – třicátá léta 13. století

Schéma vrcholně středověkého až novověkého opevnění pražských měst s označením bran a fortén

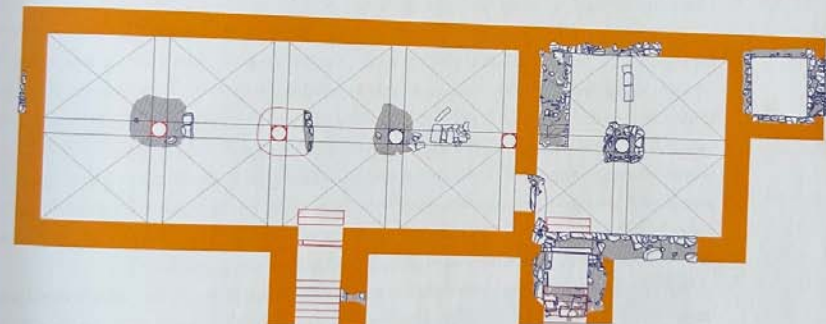

Z neznámých důvodů zůstalo mimo nové opevnění města luxusní zástavba v osadě Na Poříčí – dnešní území kolem Paladia

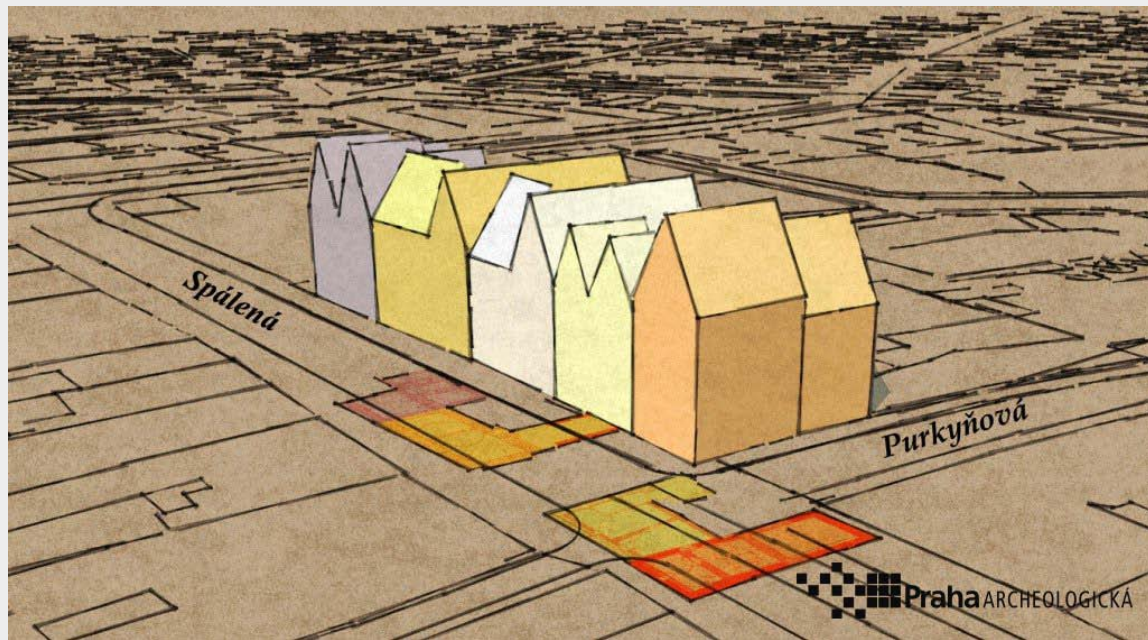

Rekonstrukce románského paláce (č.1)

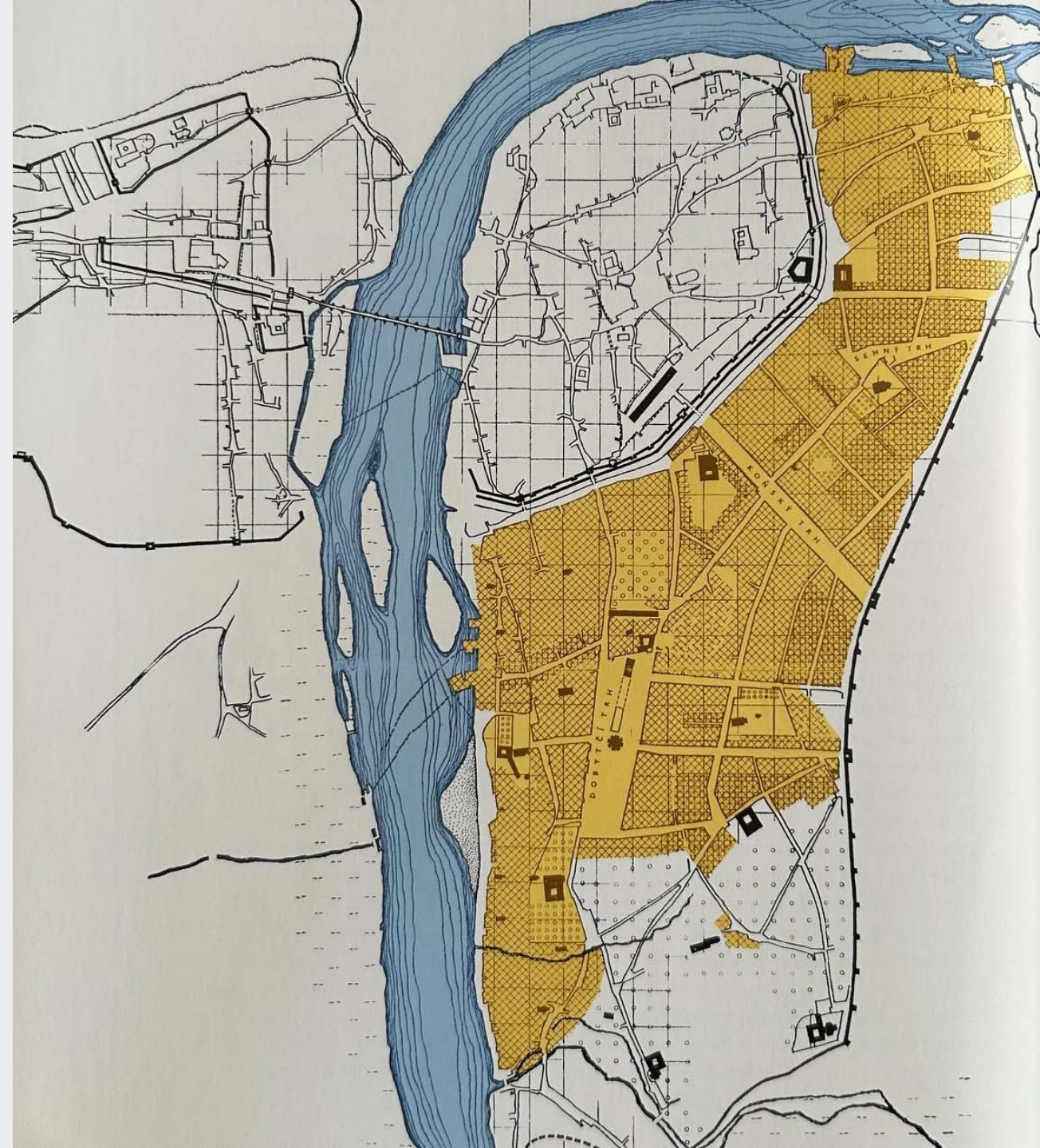

Jeho součástí byly také rozlehlé a výstavné kamenné románské paláce

K opětovné výstavbě zde došlo až po roce 1348 v souvislosti se založením Nového Města pražského Karlem IV. (1346–1378)

Kromě tří dochovaných zakládacích listin nemáme vůbec žádné informace v písemných pramenech o organizaci a finančním zajištění celého náročného projektu

Města založená v českých zemích

- Staré Město pražské (1234)
- Cheb – součást Českého království trvale až od roku 1322
- severní Morava – Bruntál (1213), Uničov (1223 – první doložené privilegium PO I), Opava (1224)
- Brno, Olomouc, Znojmo
- Hradec Králové (1225), Litoměřice (1235), Žatec (1249)

Založení „na zeleném drnu“

- Plzeň (1295) – přesun ze Starého Plzeňce
- České Budějovice
- Kolín – přesun ze Starého Kolína
- Tábor (1420) – na zbytcích města Hradiska
- Vysoké Mýto – přesun centra z hradiště ve Vraclavi
- Nové Město pražské (1348) – ukončení budování českých a moravských měst

Nezdařená založení

- Bezděz (Bělá pod Bezdězem, Doksy, Marchegg, Hradiště (Tábor))

Když se něco nepovede...

Marchegg, Dolní Rakousko, nezdařené založení města Přemyslem Otakarem II. (1253–1278)

Stopy sídelních transformací

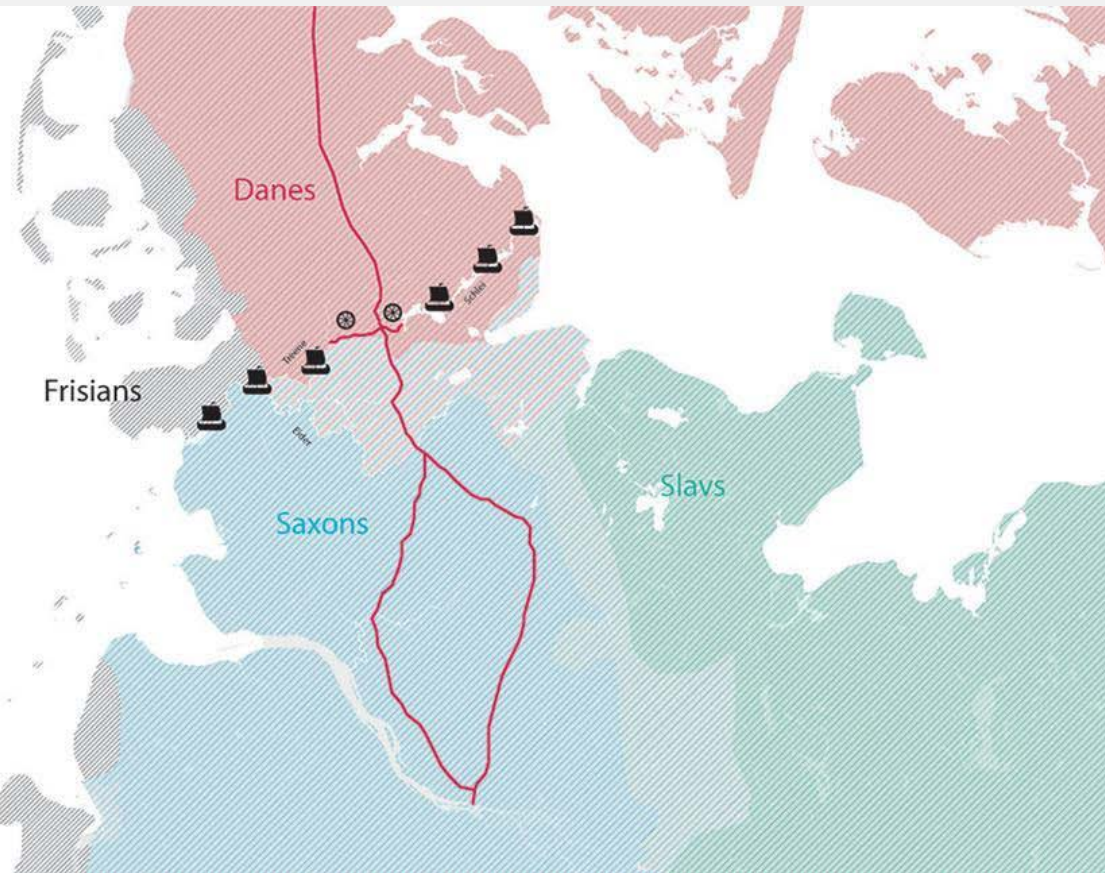
Hradiště a město

Vikingské Hedeby (také Haithabu, Sleschvick)

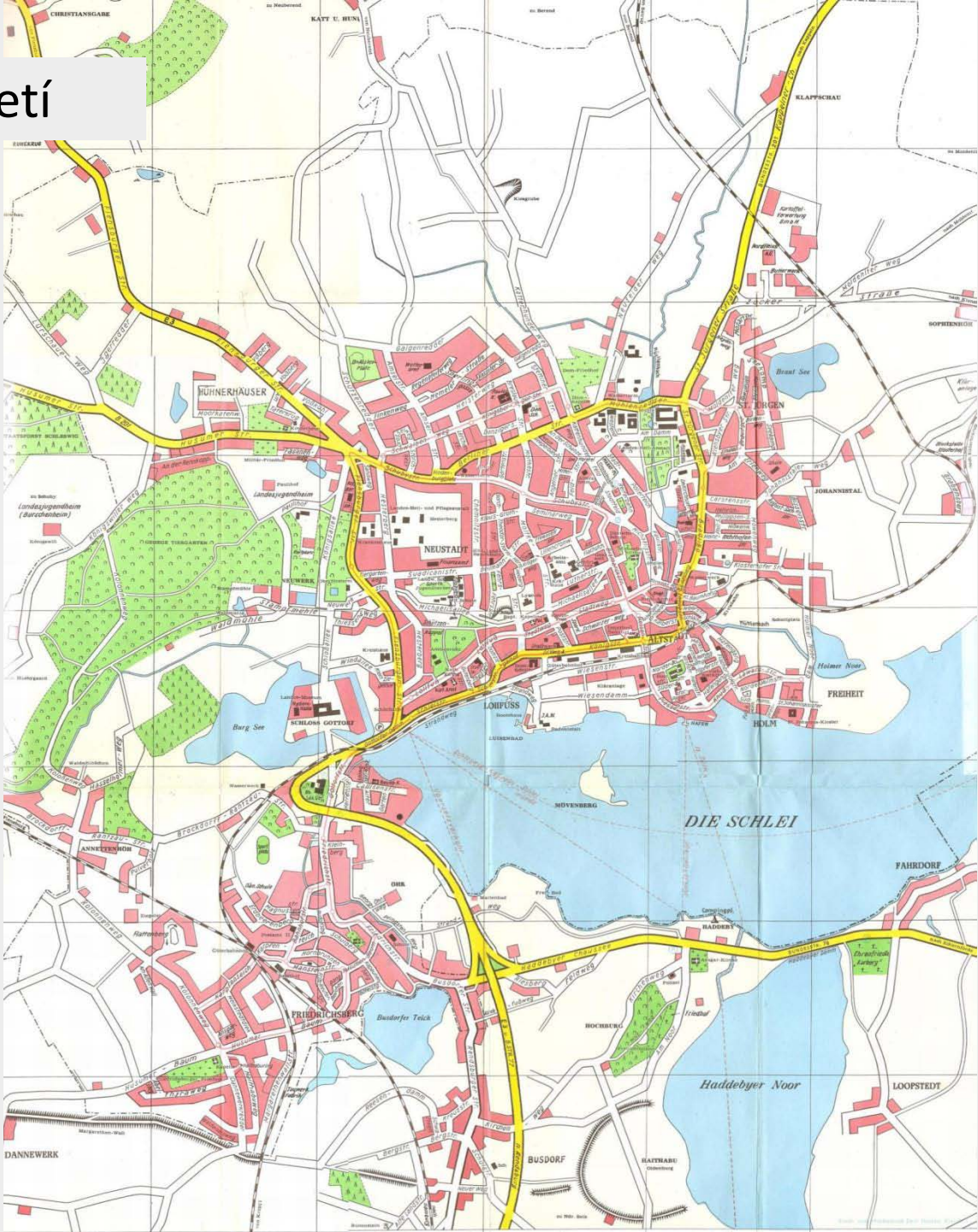
- založeny v polovině 8. století
- v 10. století nejdůležitější severské centrum obchodu a sídlo biskupa
- v polovině 11. století zničeno Slovy – nově založeno středověké město Schleswig

Hedeby – „Suez severu“

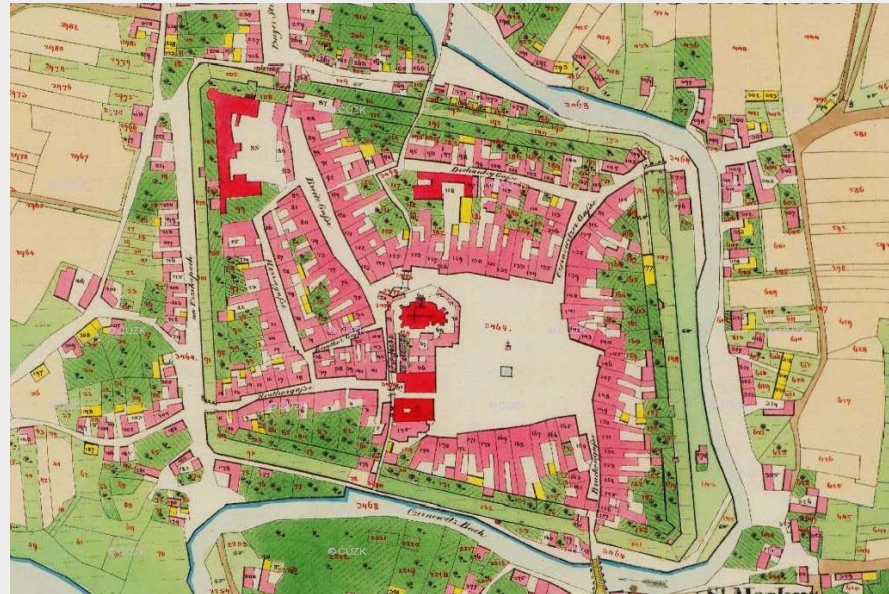
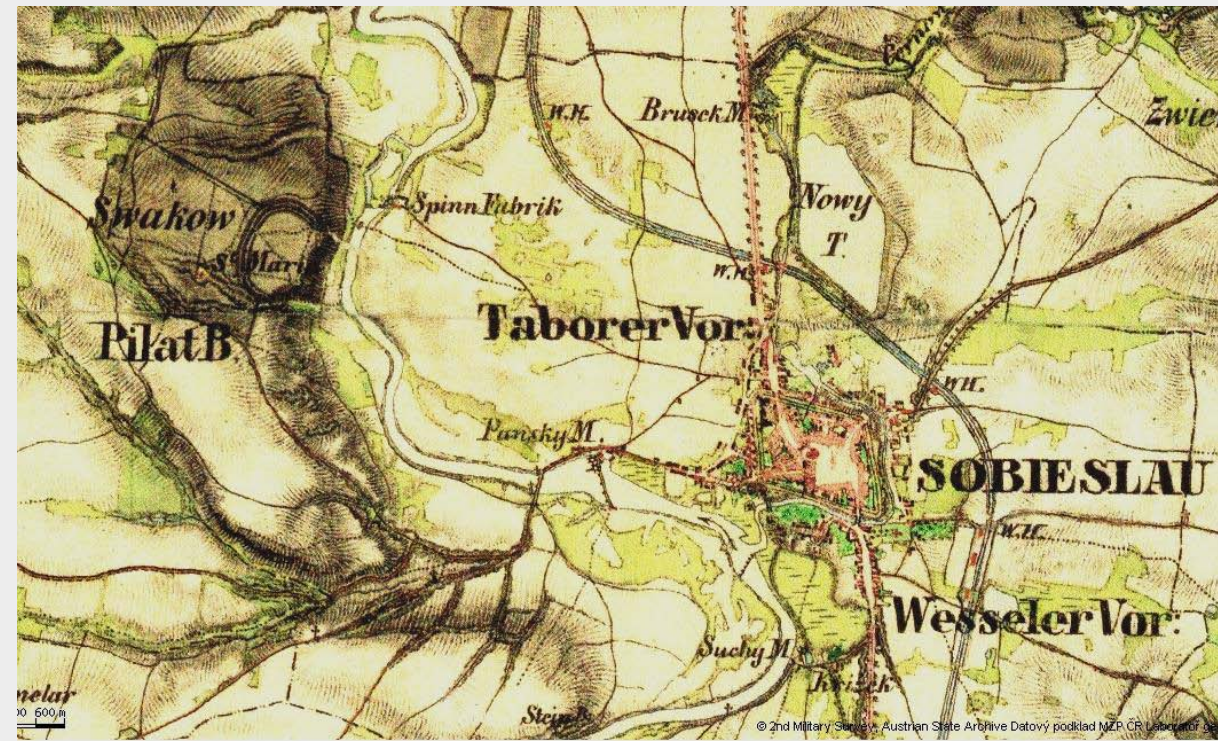

This is a detailed historical map of the Neustadt area in Saxony. The map shows the city of Neustadt, which is surrounded by the Schlei lake. Key locations include Neustadt, Hainichen, Lützen, and the surrounding regions. The map features various landmarks, roads, and water bodies. The city of Neustadt is shown with its main streets and buildings. The Schlei lake is a prominent feature, with several islands and bays. The map also shows the surrounding regions of Hainichen and Lützen, with their respective towns and villages. The map is a valuable resource for understanding the history and geography of the Neustadt area.

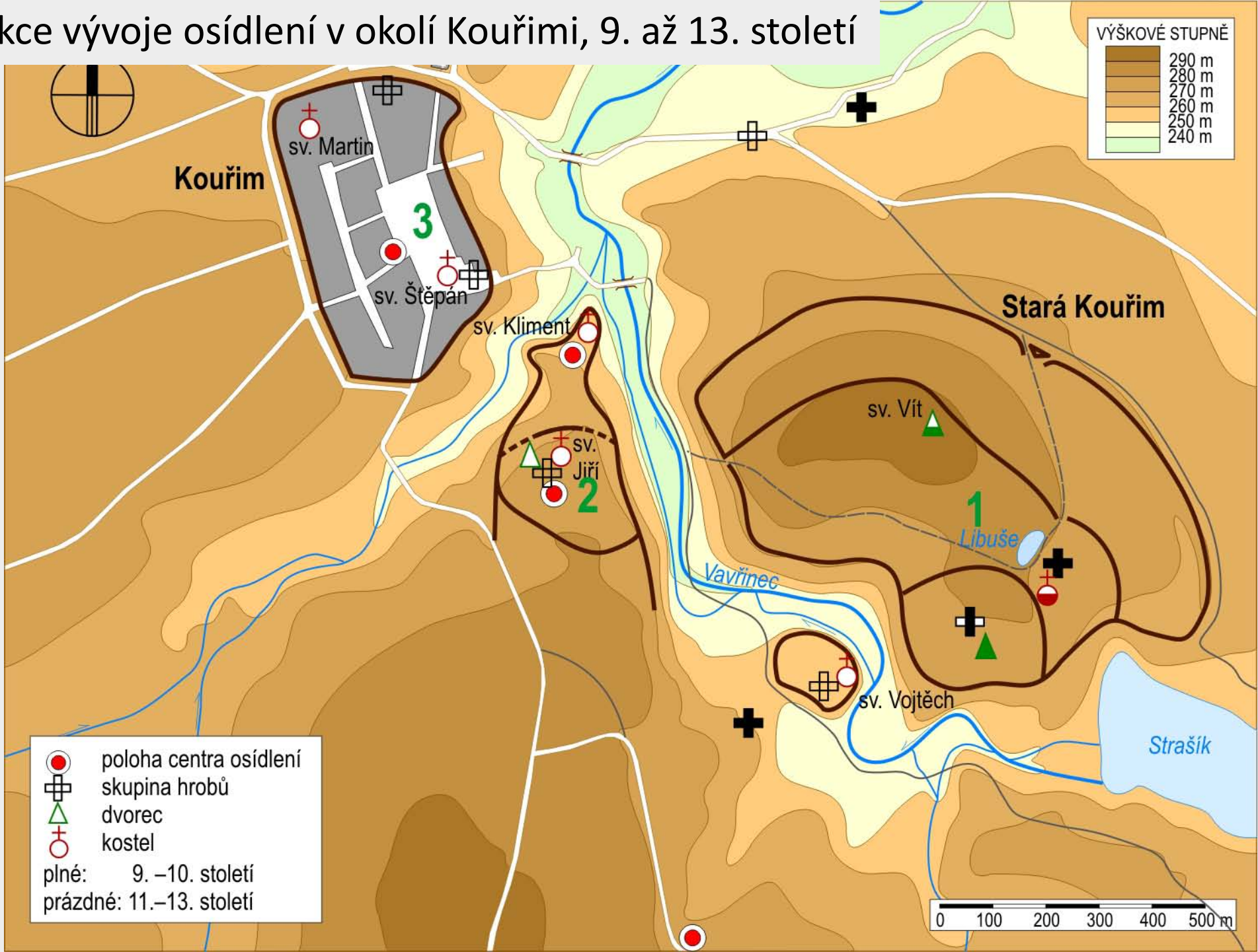

Hradiště Svákov nad řekou Lužnicí

- osídlení v době halštatské (700–450 př. n. l.) a v raném středověku
- zánik osídlení na počátku 13. století
- v polovině 13. století – kostel sv. Petra a Pavla
- 1390 – potvrzení o vysazení **středověkého města Soběslavy** (na zdejším hradě vězněn Václav IV.)

Rekonstrukce vývoje osídlení v okolí Kouřimi, 9. až 13. století

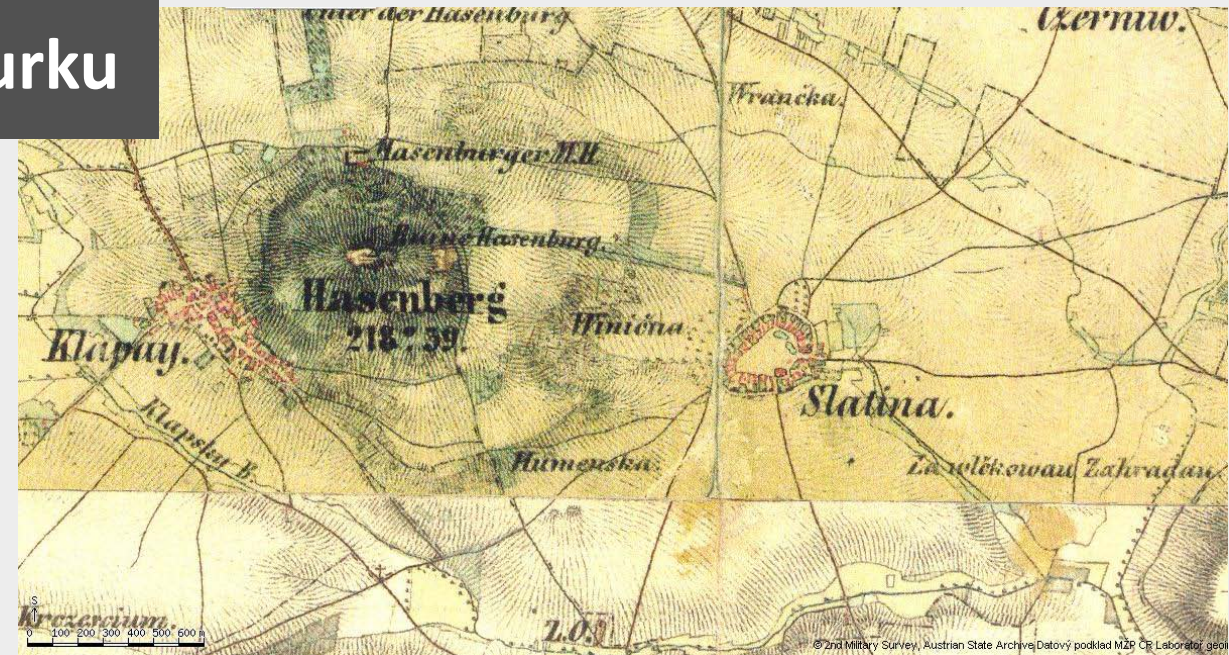

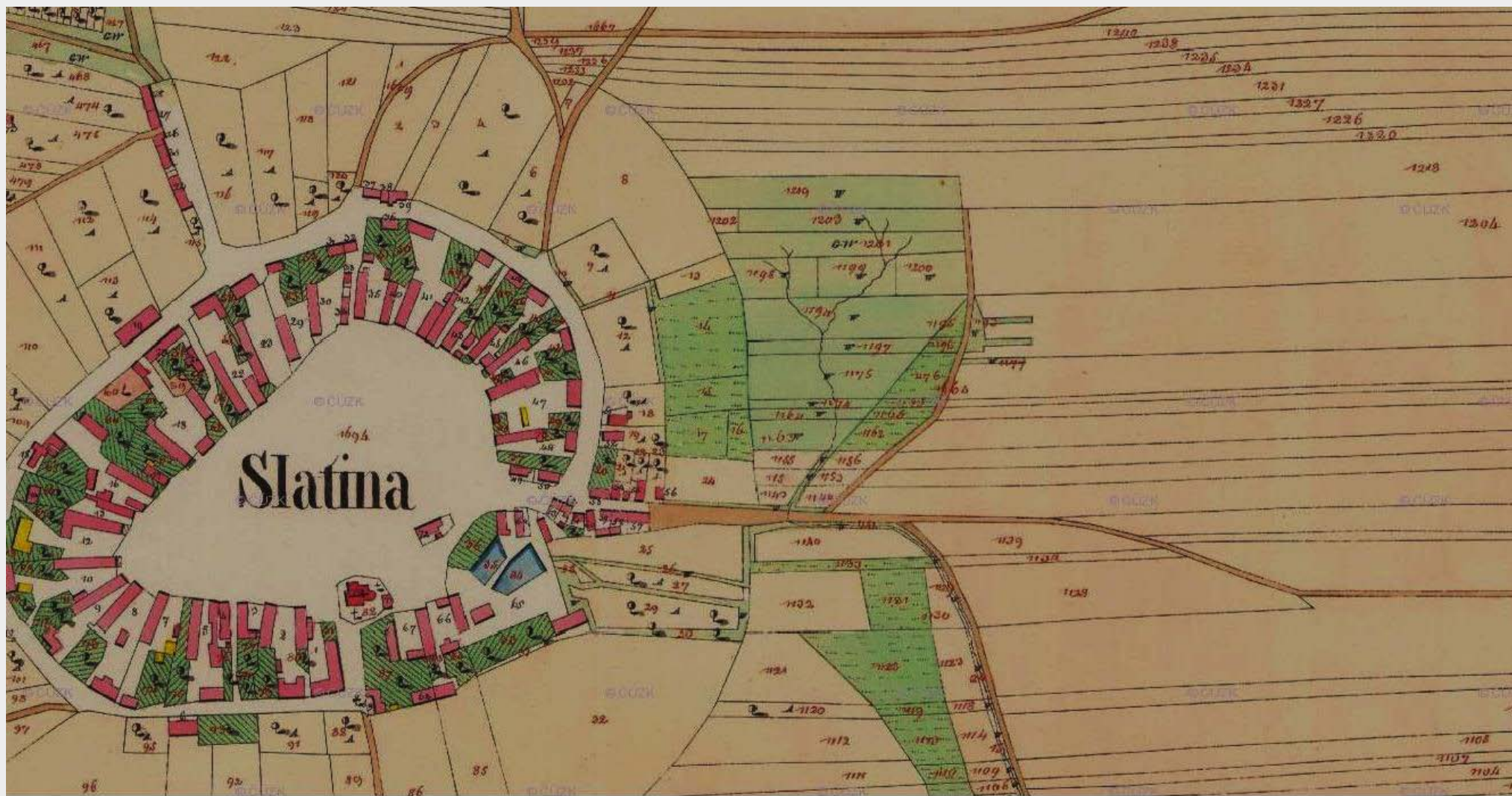
Sekanka, město na soutoku Vltavy a Sázavy, založené v polovině 14. století

Transformace na panství hradu Hazmburku

- hrad Hazmburk
- poddanské městečko Klapý (1197)
- ves Slatina – jedna z poddanských vsí, založena 1057 – kníže Spytihněv II.(1055–1061) daruje založené litoměřické kapitule

Slatina – vesnice typu okrouhlice – bezprostředně navazují jen parcely a zahrady za jednotlivými usedlostmi, zbytek plužiny transformován

„Ostrůvek“ staré parcelace v novodobé pozemkové struktuře

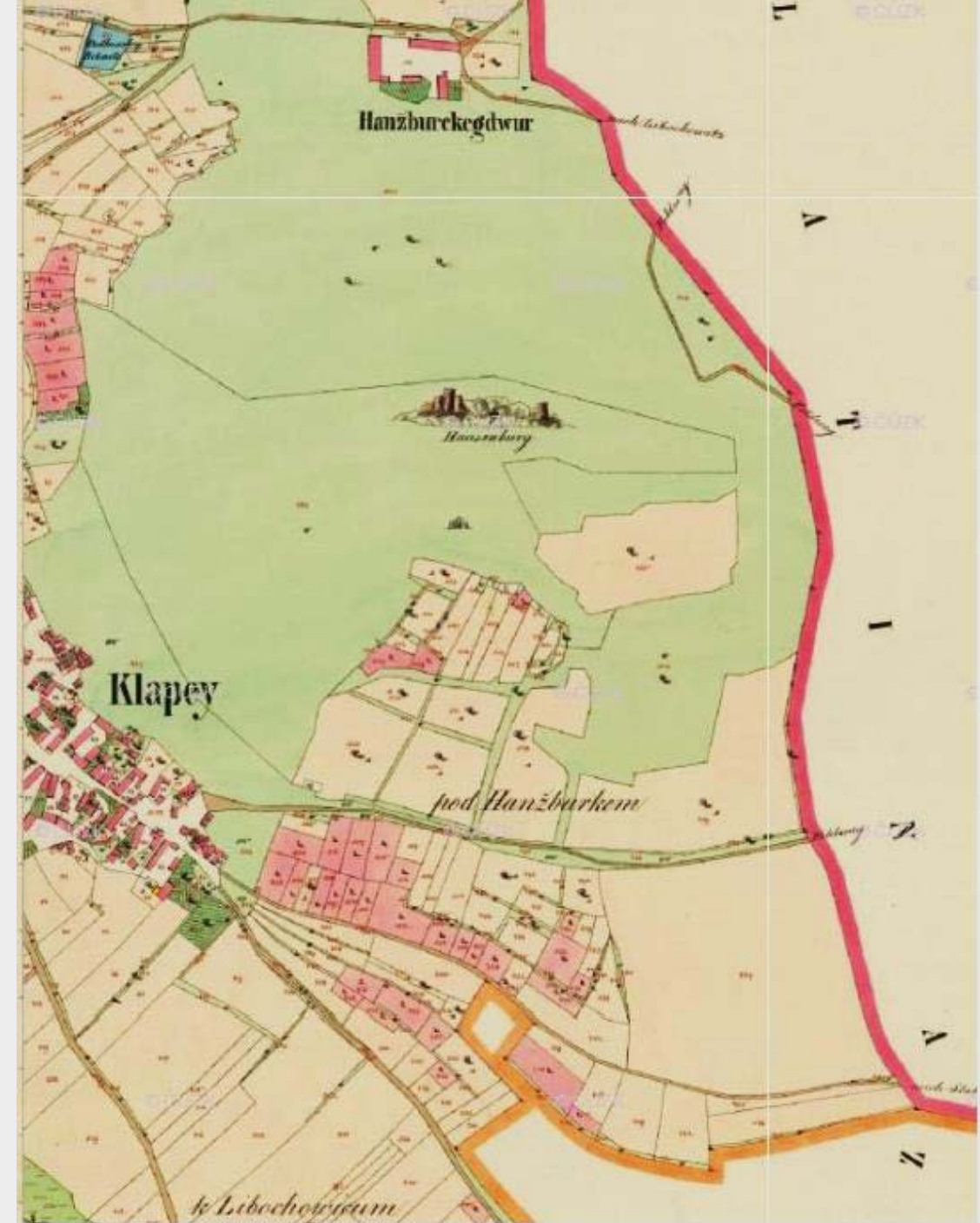

Rozložení polností na novodobě transformovaném katastru Co se mění?

Vrchnost již nežije jen z daní poddaných – částečně podniká ve vlastní režii –
provozuje dvory – důsledkem je v případě vsi Slatiny reorganizace polností

- vrchnostenský Hazmburský dvůr (poplužní Dvůr Meyerhof – na katastrálních mapách zkratka M. H.) – obhospodařuje se z něho přímo pozemkový majetek vrchnosti
- vrchnostenské sídlo (v našem případě vrchnost již přesídlila na jiné místo: Budyně, Libochovice) – na mapě zobrazena zřícenina hradu Hazmburku (Klapý)

Co se mění? Změna hospodářských vztahů v území se promítá do struktury pozemkové držby parcelních hranic a tím i do podoby krajiny

4. Městský prostor, výstavba, městský dům

Půdorys města

- o půdorysu nelze hovořit na předměstích (chybí určitější racionální osnova) – až v období renesance
- lokátoři-zakladatelé a založení středověkého města – často významní měšťané nebo dvorští služebníci

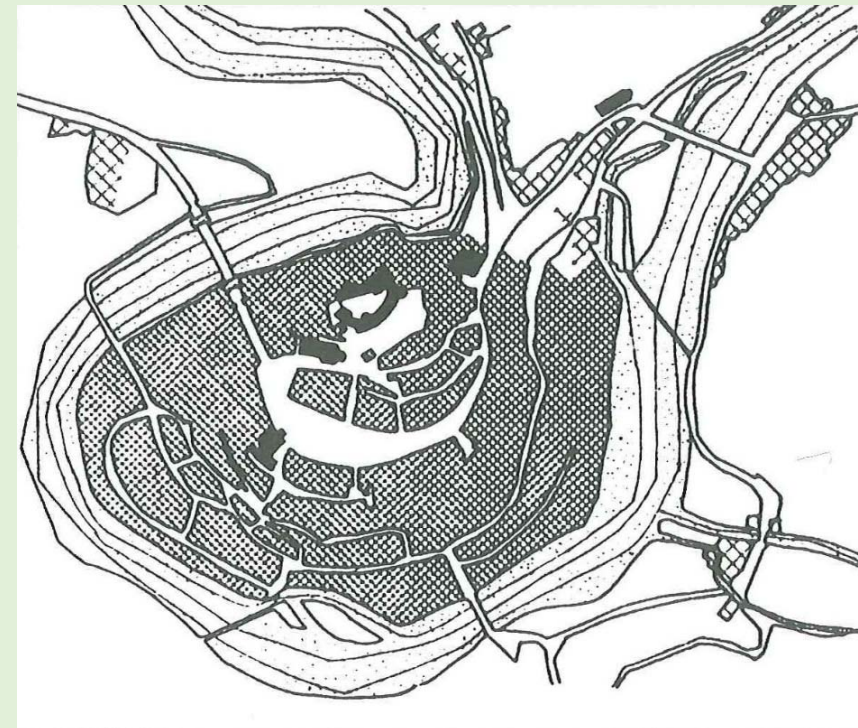
1. důležité místo pro založení
2. města rostlá nebo založená na zeleném drnu
3. schopnost abstraktního myšlení, což byl rozdíl oproti prvotním městům keltským a velkomoravským
4. významné postavení v založené lokalitě (většinou rychtáři, například Konrád a Hertvík v Čáslavi apod.)

Stavba vesnice (obnova po katastrofě, nejspíše válečné), Jacques de Guise, Chroniques de Hainaut Belgie, 1447–1448

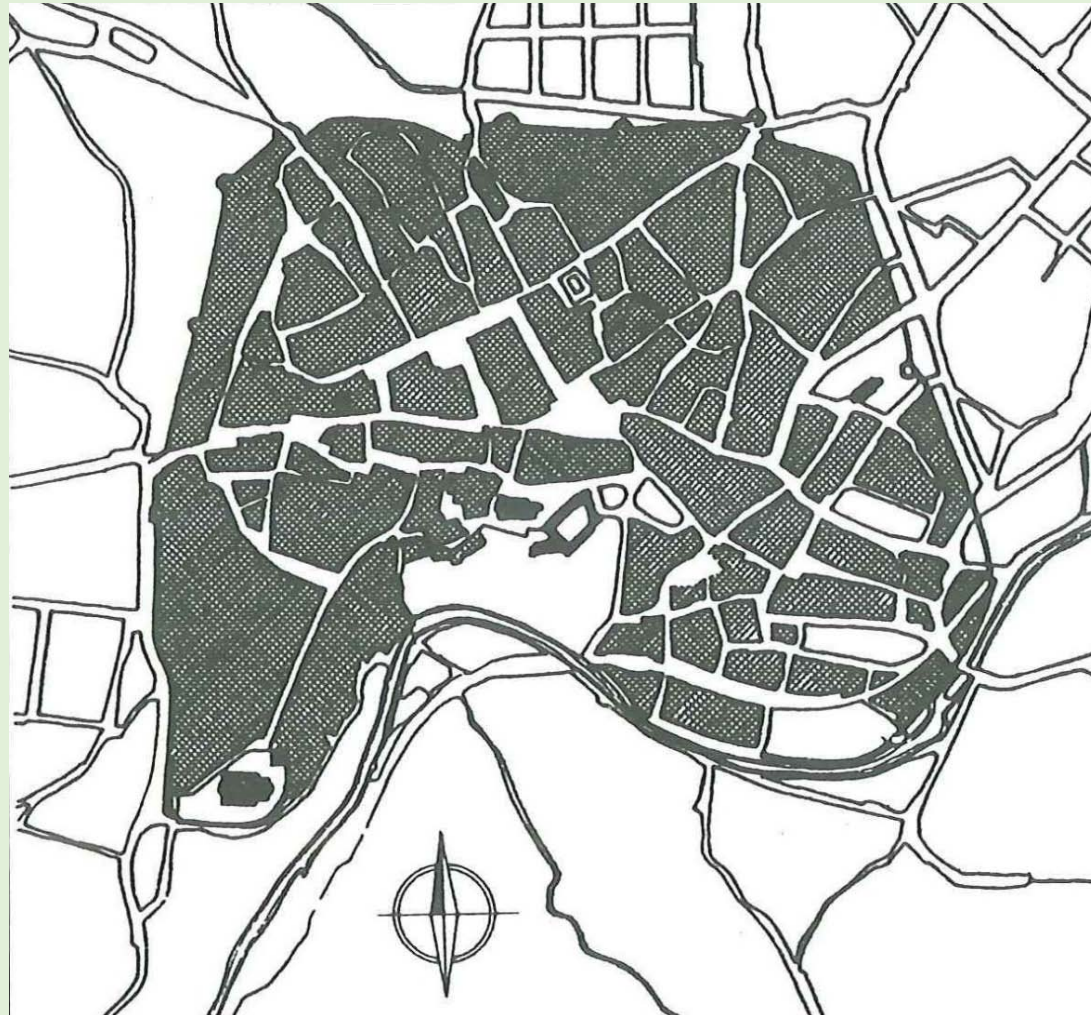
Základní typy městských půdorysů

- podle jednotlivých znaků – zejména ovlivnění:
- přírodními podmínkami
- terénem areálu a řekou
- zástavbu ovlivňuje výška a podoba terénu (Litoměřice), nerovnosti (Nové Město pražské – jáma), průběh koryta řeky (Český Krumlov)

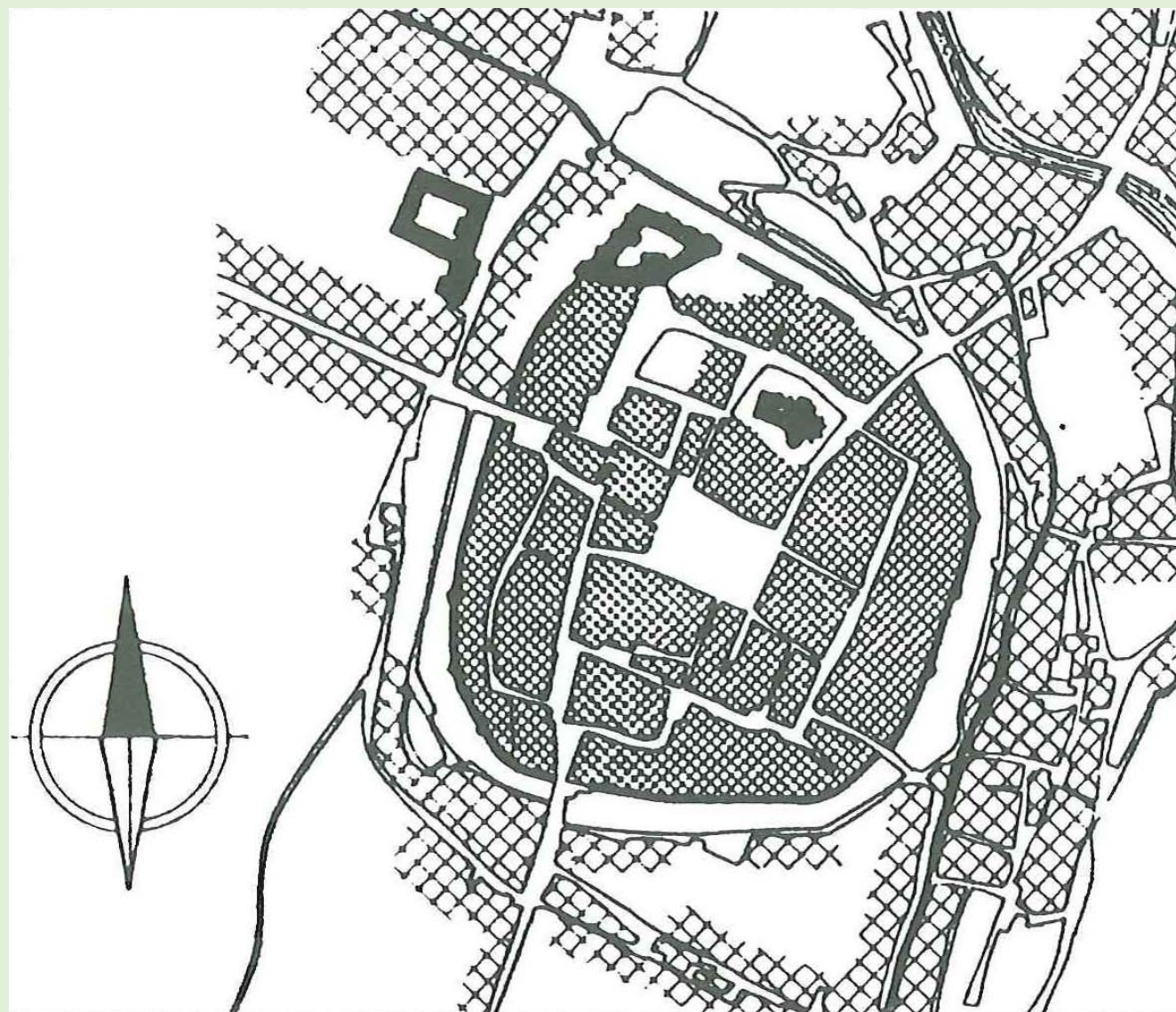

Rostlý - spontánní vznik, bez předchozího plánu (Loket)

Paprskovitý (radiální) – typický pro starší sídliště městského typu
(Staré Město pražské, Olomouc)

Plánovitý půdorys (normový, šachovnicový) - první doklad Bruntál

Praha, Staré Město pražské

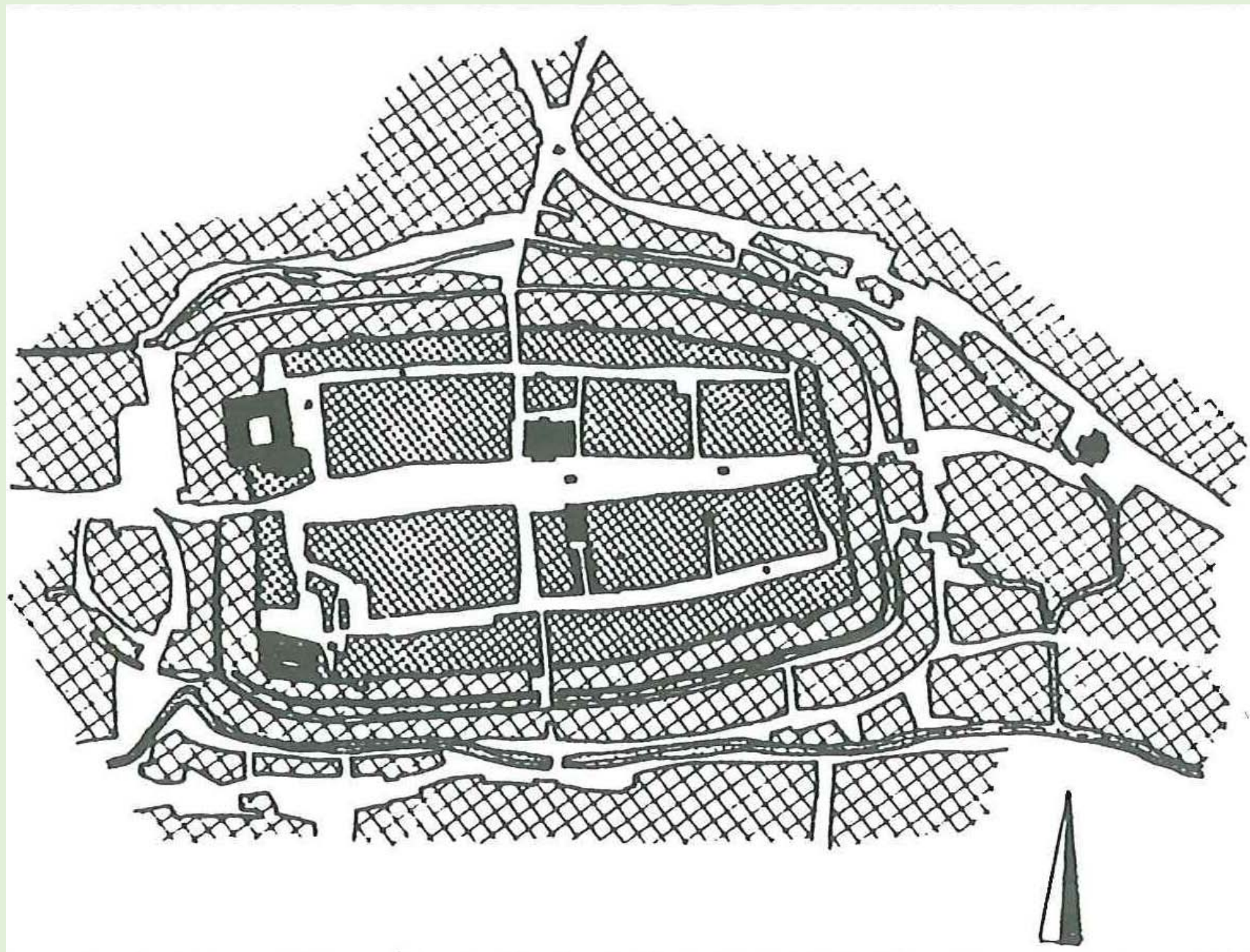
zástavba vstřebala pozůstatky nepravidelného
preurbánního osídlení

Domažlice

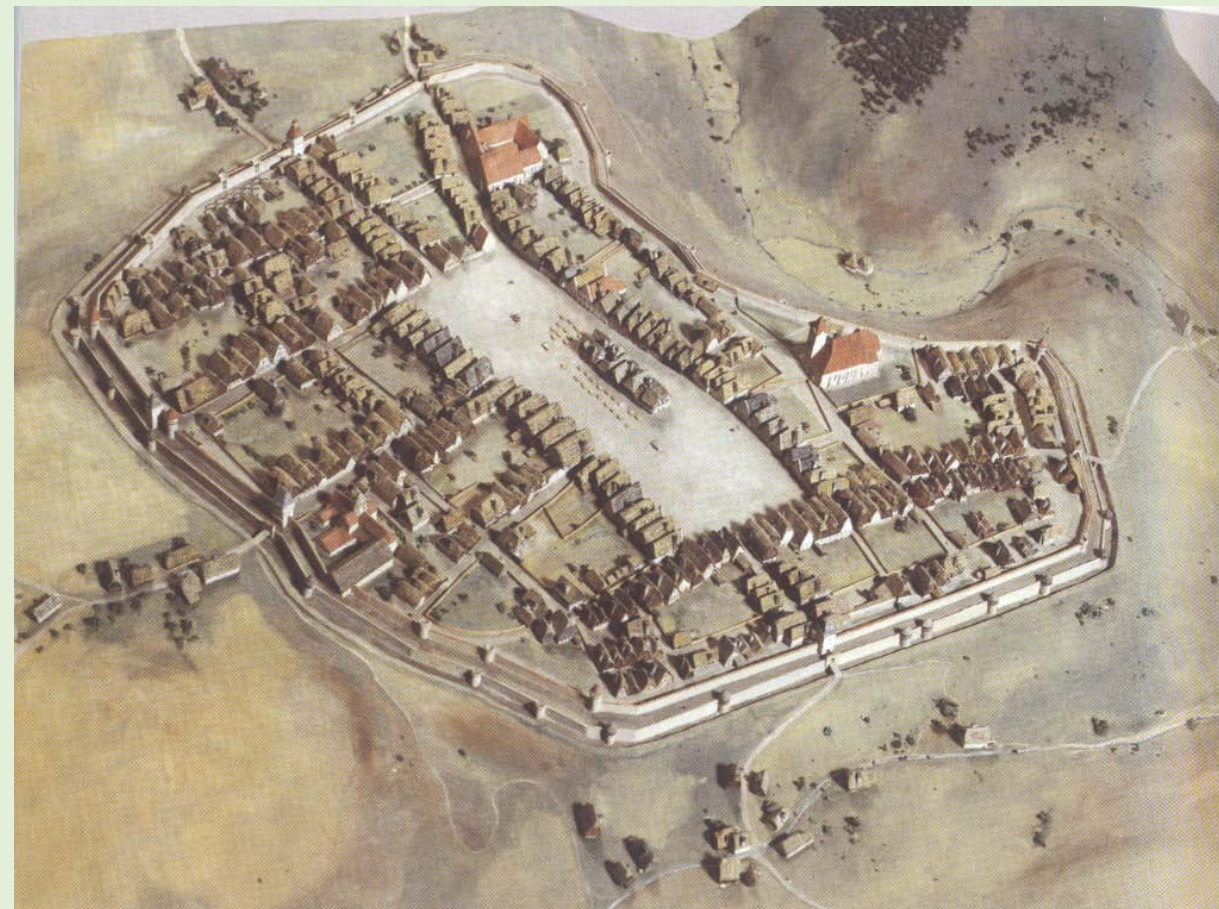
pravidelná parcelace lokačního města

Zřetelný je dopad na domovní dispozice

- obdélník (**Domazlice**)

Jihlava uvnitř hradeb v první polovině 15. století rekonstrukce podle Místopisu František Hoffmann

Braun a Hogenberg: Civitates Orbis Terrarum - Praha, 1572

Braun a Hogenberg: Civitates Orbis Terrarum – Basilej, 1574

5. Městský dům

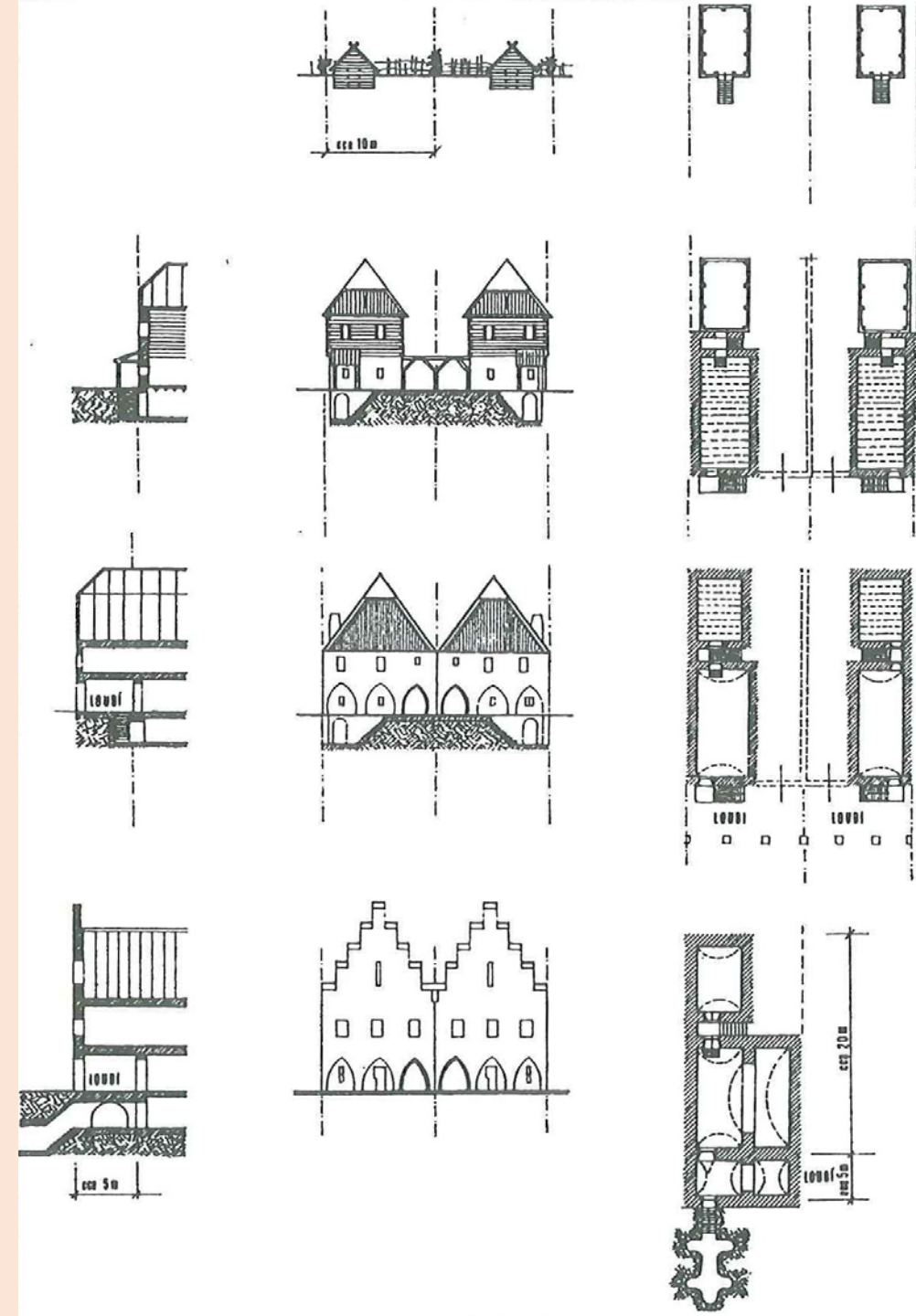

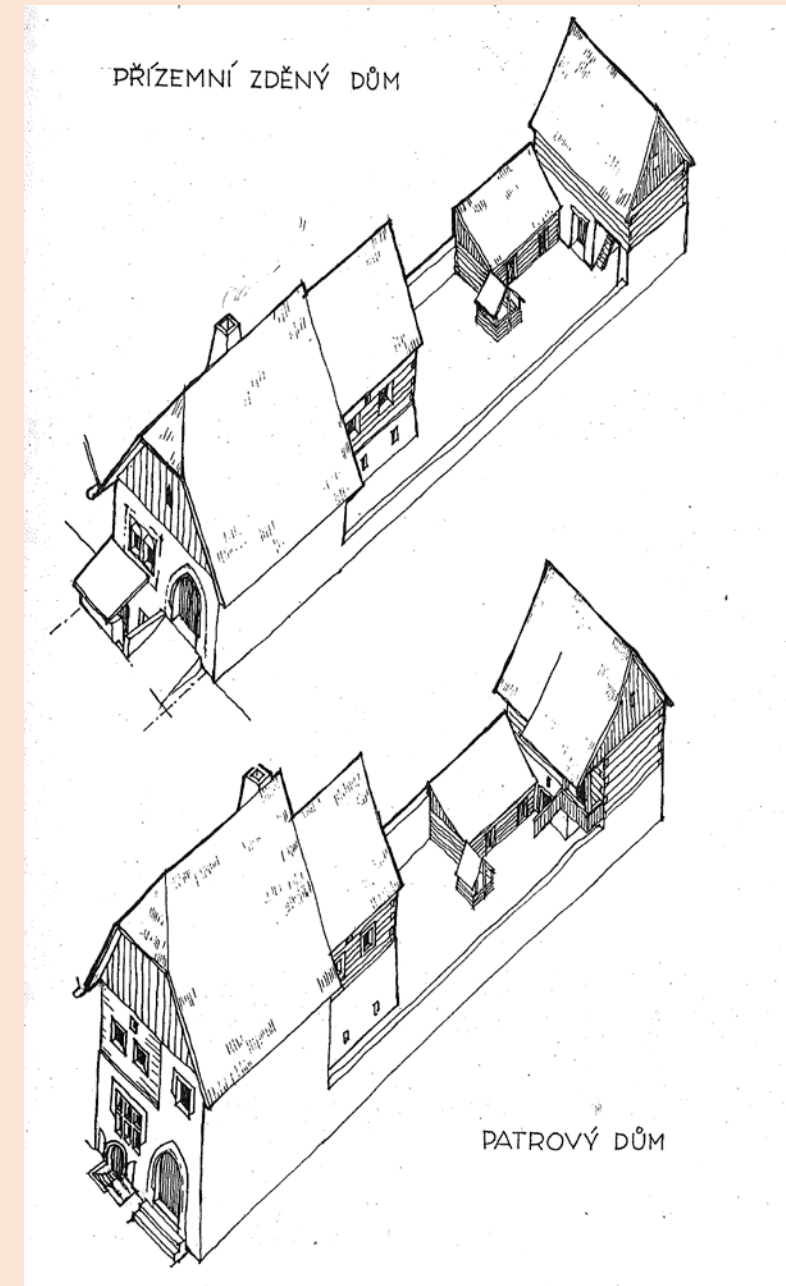
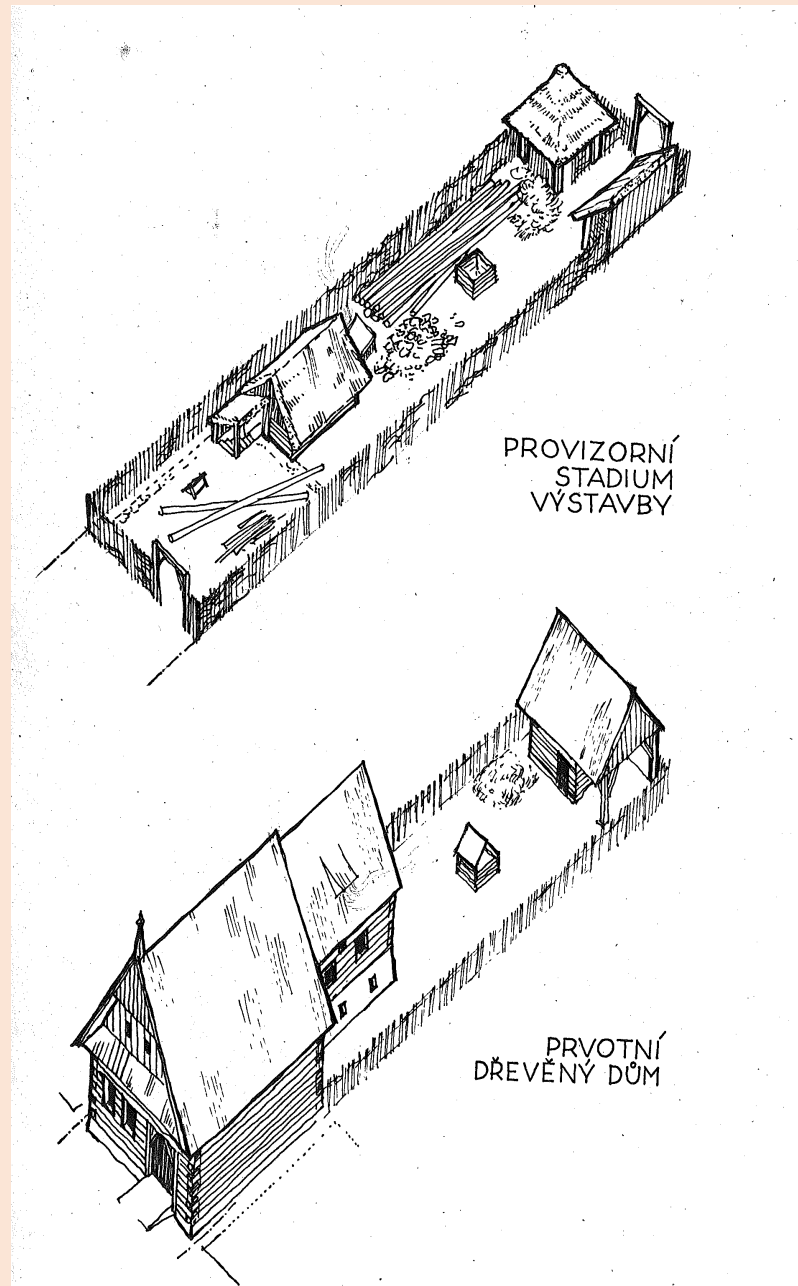
Výhoda zapuštěného obydlí -
ochrana před chladem - využívána
až do nové doby
Obydlí Sámu - Laponsko

Obléhání Przemyślu v letech
1914 až 1915 – zemljanky
rakouského vojska

Hlavní vývojové fáze městského domu podle Viléma Lorence

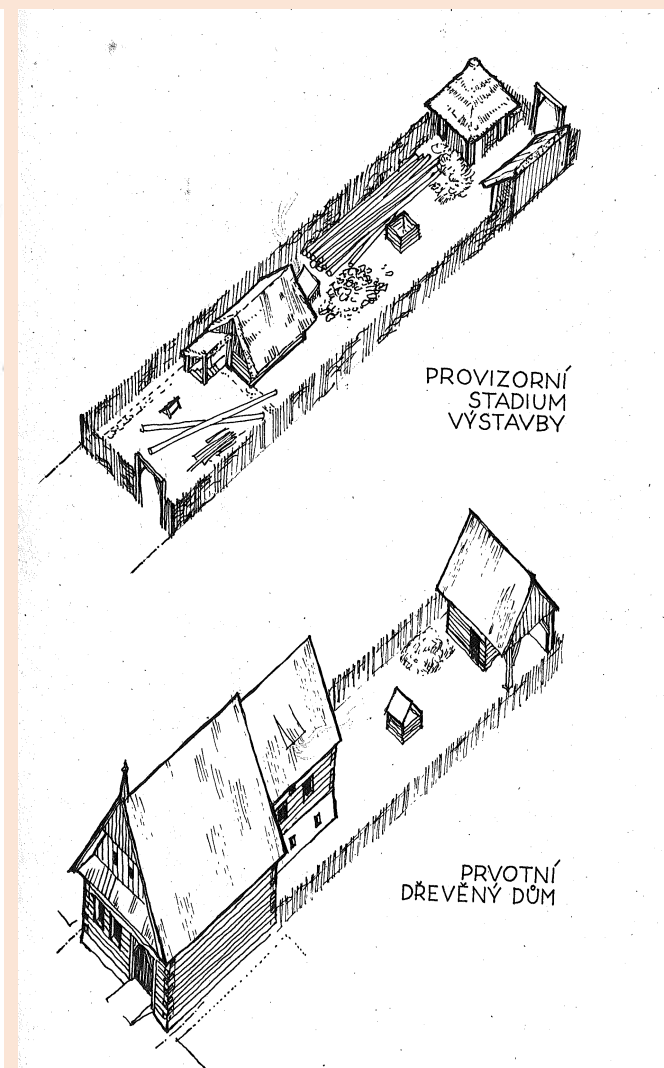
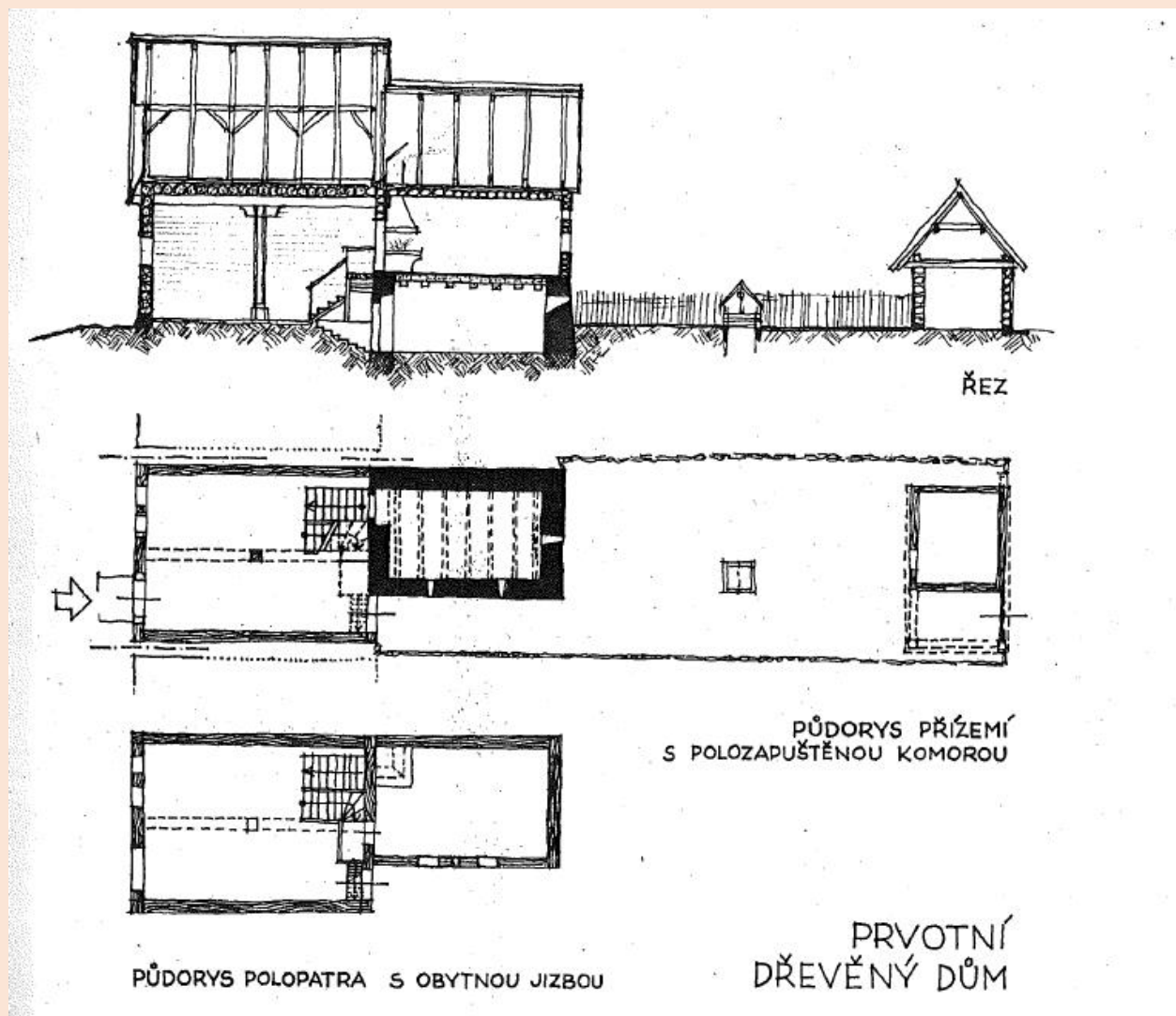

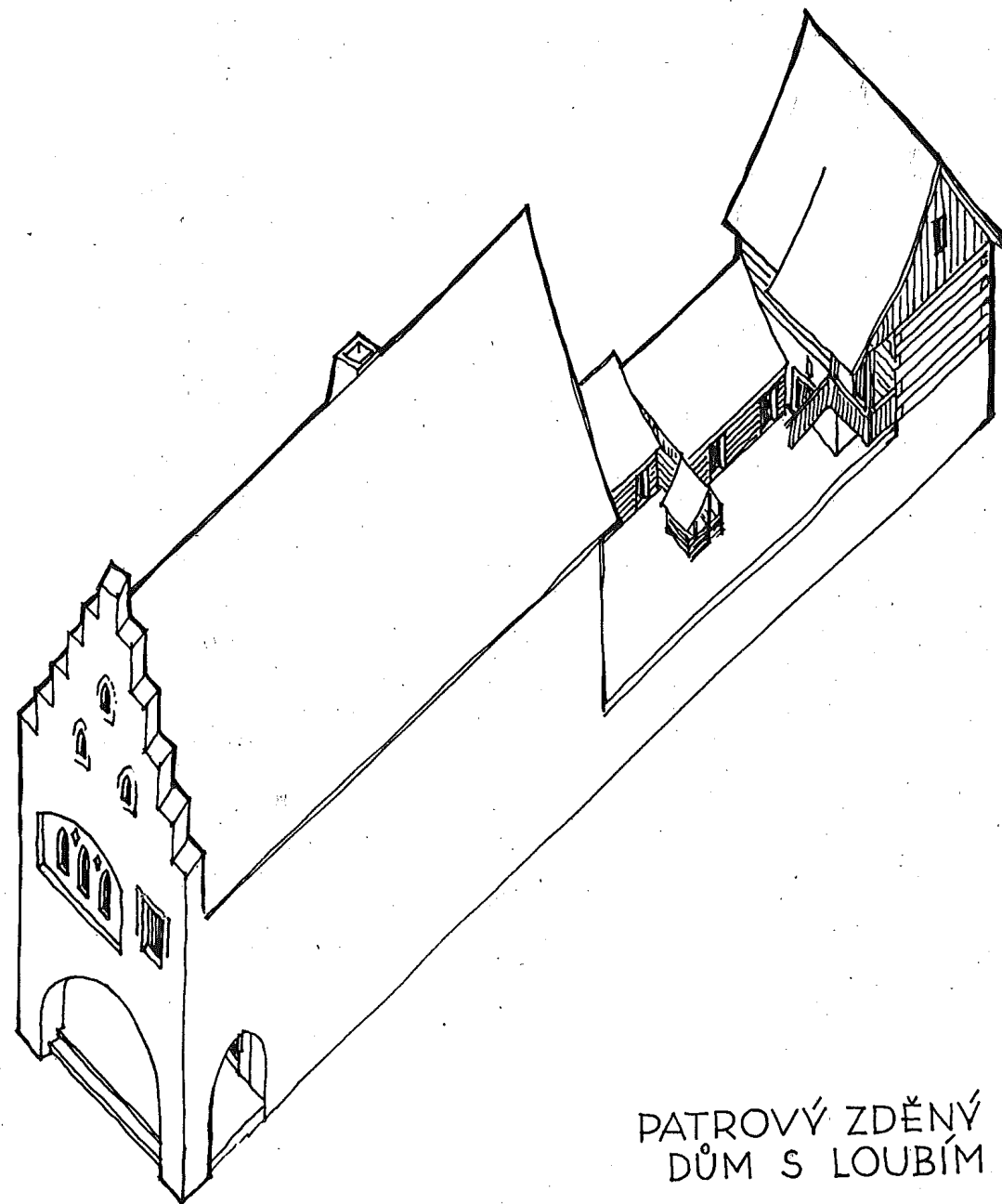
Hlavní vývojové fáze městského domu podle Mileny Hauserové

Přední část
domu s
víceúčelovou
síní, řemeslo,
prodej

Komorové křídlo s
polozapuštěným
sklepem a teplý
bydlením nahoře

Dvůr
Zadní
hospodářská
stavení

PATROVÝ ZDĚNÝ
DŮM S LOUBÍM

Rozdílnost stavební úrovně – záleží na finančních možnostech a osobních preferencích majitele

- poddanské městečko Netolice, 18. století
- převážující zemědělská obživa
- dřevěná zástavba přetrvává až do novověku
- bohatší stavebníci jsou již ve zděném

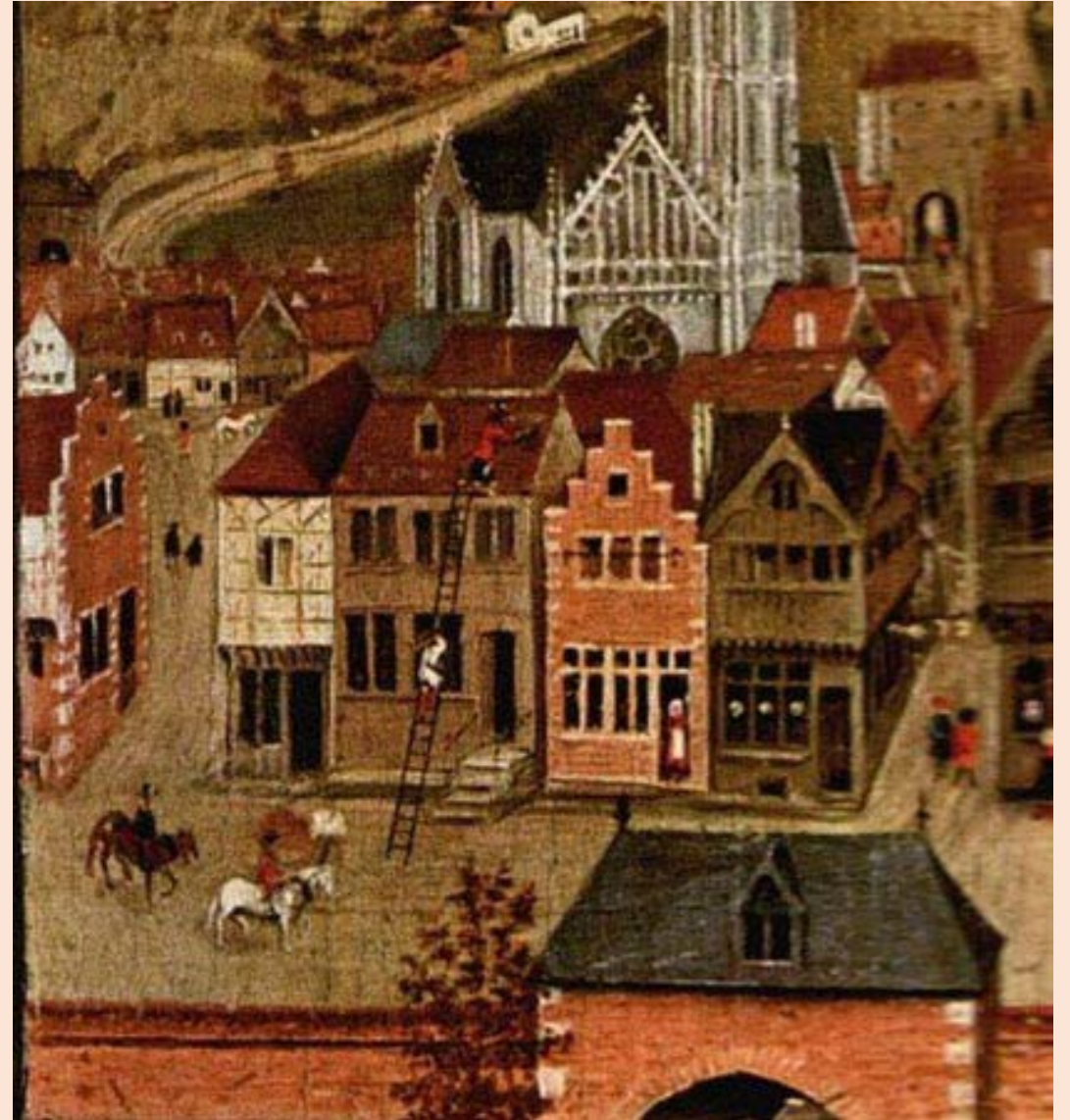

Rozdílnost stavební úrovně – příklad Netolic v 18. století

- poddanské městečko
- převažující zemědělská obživa
- dřevěná zástavba přetrvává až do novověku
- bohatší stavebníci jsou již ve zděném
- záleží na finančních možnostech a osobních preferencích majitele

Stavby téhož dispozičního rozvrhu, ale rozdílné stavební náročnosti

Jihlava, dům s loubím na náměstí

Výstavné domy „na klíč“

Exkluzivní stavebníci –
zámožní měšťané

V zázemí města stříbrné
doly

Na výstavbě domů byla
pravděpodobně
angažována stavební
skupina, která získala
zkušenosti při výstavbě
kláštera Porta coeli (brána
do nebes) v Tišnově

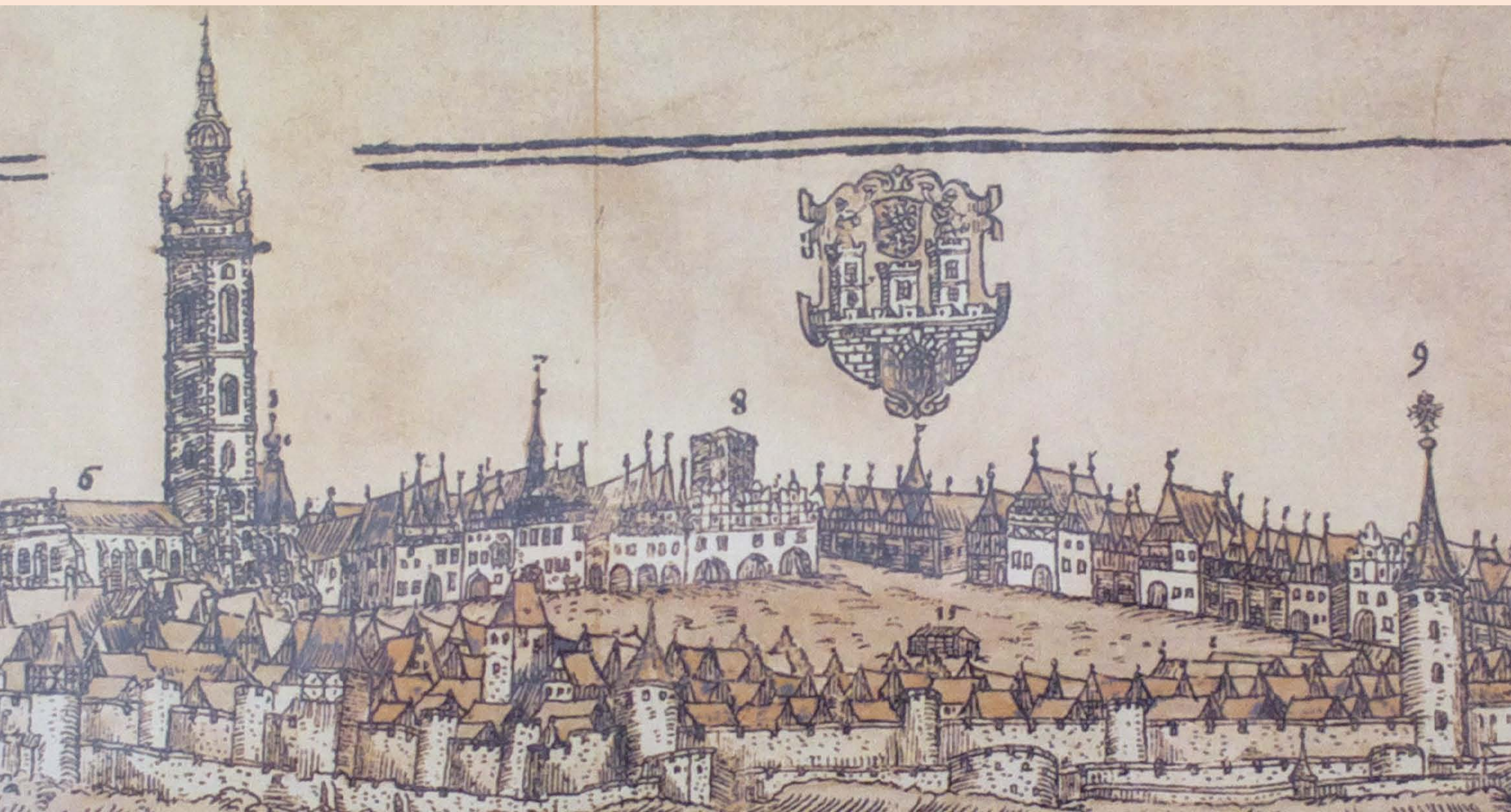
Podmínky pro mimořádné stavební počiny

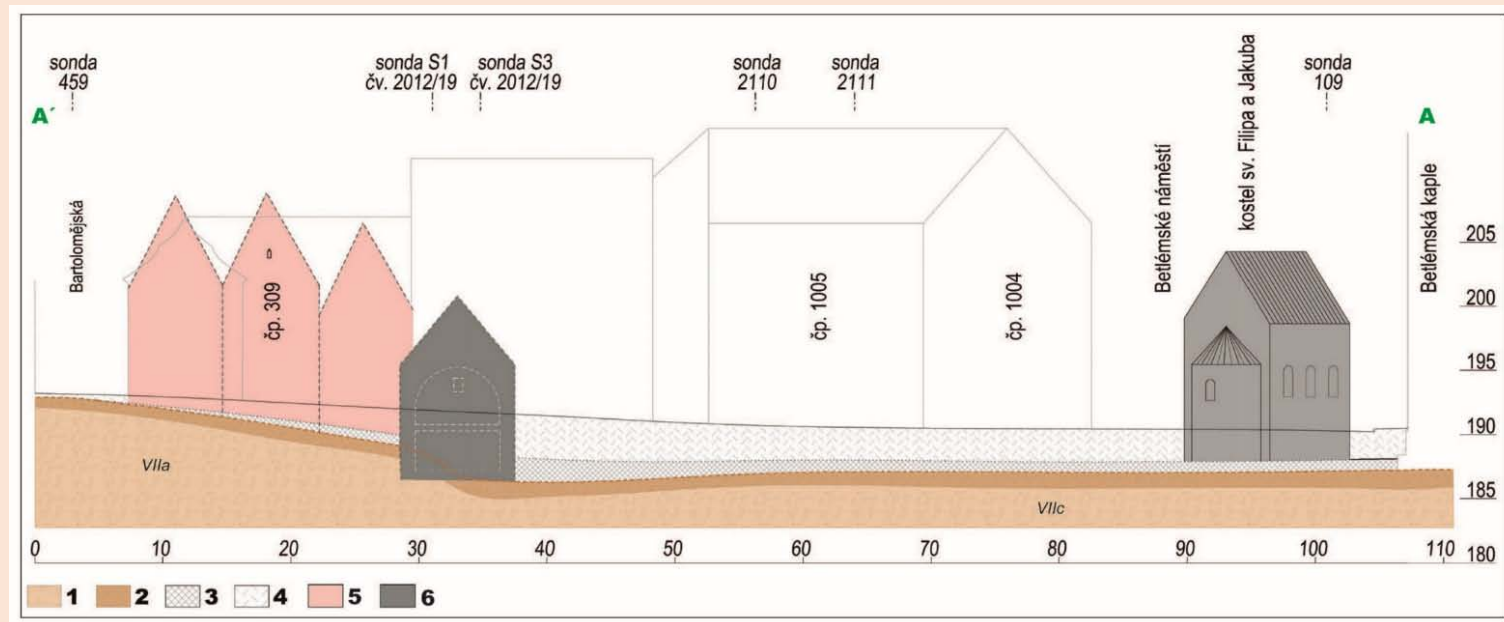
1. Odvislé od postavení
stavebníka, jeho
ekonomických možností!
2. Jeho orientace v
projevech stavební kultury
3. Dostupnost zkušené
stavební kapacity
4. Dostupný stavební
materiál

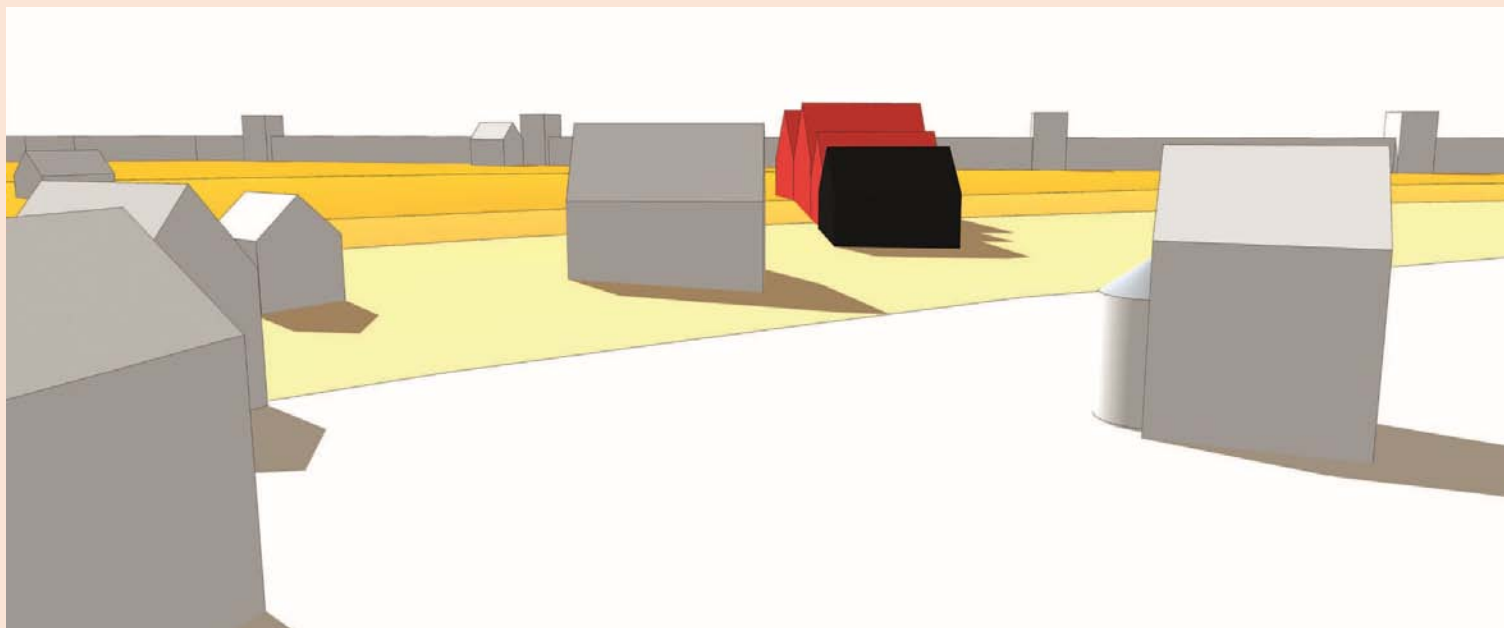
Rozdílnost stavební úrovně přetrvává až do současnosti – příklad královského města Čáslavi v polovině 17. století, veduta Jana Willenberga

Terénní transformace středověkých měst
na příkladu domu čp. 309 na Starém
Městě pražské, ulice Na Perštýně

Děkuji Vám za pozornost.

Středověké město, bible Václava IV., kolem roku 1400